

Міністерство освіти й науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь - бакалавр

На тему **«ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КРАЙНІХ ПРАВІХ ПІД
ЧАС ВІЙНИ З РОСІЄЮ»**

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності:

052 Політологія

Баженов Олексій Едуардович

Науковий керівник: Гарань О.В.

доктор історичних наук, професор

Рецензент: Дешко Т.В.

кандидат політичних наук

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20 ____ р.

Київ – 2023

ПЛАН

ВСТУП.....	с.3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ КРАЙНІХ ПРАВИХ	с.7-11
1.1 Ступінь наукової розробки феномену крайніх правих.....	с.7-10
1.2 Висновки до першого розділу.....	с.10-11
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ КРАЙНІХ ПРАВИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ....	с.12-41
2.1 Крайні праві збройні формування у 2014-2022 роках.....	с.12-28
2.2 Крайні праві збройні формування після повномасштабного російського вторгнення.....	с.28-39
2.3 Висновки до другого розділу.....	с.39-41
РОЗДІЛ 3. ІДЕОЛОГІЯ КРАЙНІХ ПРАВИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.....	с.42-60
3.1 Ідеологія представників азовського руху.....	с.42-51
3.2 Ідеологія організацій, пов'язаних з «Правим Сектором».....	с.51-56
3.3 Ідеологія ВО «Свободи».....	с.56-58
3.4 Висновки до третього розділу.....	с.58-60
ВИСНОВКИ.....	с.61-64
ДОДАТКИ.....	с.65-66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	с.67-77
АНОТАЦІЯ.....	с.78

ВСТУП

Актуальність теми: створення крайніх правих збройних формувань стало відповіддю на російську агресію проти України та початок бойових дій на Сході України у 2014 році. З того моменту, задовго до повномасштабного російського вторгнення, вітчизняні крайні праві підрозділи разом з іншими бойовими одиницями беруть участь у російсько-українській війні вже близько 9 років.

Поява феномену українських крайніх правих збройних формувань та їхня участь у бойових діях викликала інтерес у наукових колах та спричинила збільшення уваги дослідників до вітчизняних крайніх правих рухів загалом. Посилює такий інтерес з боку дослідників та громадськості активна присутність даних бойових підрозділів у медіа та участь пов'язаних із ними організацій у суспільно-політичному житті держави. Також відповідні збройні формування стали жертвами численних російських міфів, створених пропагандою країни-агресора, які дезінформують людей та викривлюють факти щодо даних підрозділів. Водночас попри надзвичайно велику увагу дослідників та громадськості до даного феномену, крайні праві підрозділи складають лише невелику частку тих підрозділів, які беруть участь у відсічі російській агресії, а афілійовані з ними крайні праві рухи мають достатньо невеликий вплив на українське політичне життя. Крім того, під об'єктив політологів попадали переважно найбільші та найвідоміші збройні формування, в той час як менш відомі бойові одиниці, які складають частину досліджуваного феномену, залишаються недостатньо або зовсім не дослідженими.

Початок повномасштабної російсько-української війни тільки актуалізував тему даної роботи, оскільки медійна присутність крайніх правих збройних формувань стала ще більшою, а сам рух таких бойових одиниць став значно потужнішим. Таким чином, українські крайні праві підрозділи після 24 лютого 2022 року зазнали таких змін, що значна частина робіт дослідників, зроблених до цього, частково втратила свою актуальність.

Робота покликана дослідити історію, генезу, особливості, ідеологію та чисельність крайніх правих бойових одиниць та, за необхідності, пов'язаних із ними організацій, провести порівняльний аналіз таких підрозділів, визначивши їх спільні та відмінні риси, та структурувати відповідні підрозділи за їх організаційним походженням та статусом.

Загалом, як вже було зазначено, феномен, досліджуваний у даній роботі, зацікавив багатьох українських та іноземних науковців. Через це тема українських крайніх правих збройних формувань є непогано науково розробленою, хоча й з обмеженнями, наведеними у попередніх абзацах. Зокрема, феномен вітчизняних крайніх правих підрозділів вивчали такі дослідники: Андреас Умланд, Антон Шеховцов, В'ячеслав Ліхачов, Тарас Тарасюк та Костянтин Федоренко. Дані дослідники досліджували як власне ультраправі збройні формування, що беруть участь у російсько-українській війні, так і пов'язані із ними політичні організації, які є політичними крилами таких підрозділів.

Ідеологічні засади крайніх правих організацій та феномени правого радикалізму й правого екстремізму також досліджувало багато науковців з різних країн. Серед іноземних дослідників цими питаннями займались: Кас Мудде (Cas Mudde), Ханс-Георг Бетц (Hans-Georg Betz), Жером Жамін (Jerome Jamin) та Річард Хербут (Richard Herbut). З вітчизняних науковців такі питання досліджували: Євген Васильчук, Антон Шеховцов та Іван Стряпко. Вагомий внесок у розуміння різниці між поняттями правий радикалізм та правий екстремізм вніс Антон Шеховцов у роботі «Новый правый радикализм: к вопросу об определении». Тому дана робота в значній мірі спиратиметься на висновки цього дослідника.

Мета дослідження: розкрити феномен українських крайніх правих збройних формувань під час російсько-української війни.

Хронологічні межі дослідження: початок Революції Гідності - березень 2023 року.

Завдання дослідження:

1. Визначити особливості й ознаки праворадикальної та правоекстремістської ідеології.
2. Визначити структуру, генезу, статус, історію українських крайніх правих збройних формувань під час російсько-української війни.
3. Визначити організації, пов'язані із крайніми правими підрозділами.
4. Встановити ідеологічні особливості та ідеологічні трансформації крайніх правих збройних формувань та пов'язаних із ними організацій.
5. Встановити спільні характеристики та відмінності між крайніми правими підрозділами.

Об'єктом дипломної роботи є крайні праві в Україні під час російсько-української війни, яка триває з 2014 року.

Предметом дипломної роботи є крайні праві збройні формування під час російсько-української війни.

Методологія і методи дослідження: Робота спирається на концепцію поділу крайніх правих рухів на послідовників ідеологій правого радикалізму та правого екстремізму Річарда Хербута й концепцію нового правого радикалізму Антона Шеховцова. Також в роботі використовується визначення націоналізму, наведене Ентоні Смітом (Anthony Smith), поділ ідеології націоналізму на етнічний та громадянський за Смітом, визначення ідеологічних засад ідеології релігійного фундаменталізму за Мартіном Марті (Martin E. Marty) та Скоттом Еплбі (Scott Appleby) й морфологічний аналіз ідеологій Майкла Фрідена (Michael Freedon). У роботі використовується порівняльний метод для порівняння крайніх правих підрозділів між собою та визначення їх спільних і відмінних рис, історичний метод дослідження використовується для дослідження історії крайніх правих підрозділів та встановлення періодизації їх діяльності, аналіз використовується для встановлення особливостей кожної крайньої правої бойової одиниці, синтез використовується для об'єднання кількох крайніх правих підрозділів у групу за ознаками спільного походження чи однакового статусу, вивчення документації та інформаційних матеріалів використовується для аналізу заяв та програм крайніх правих партій та організацій.

Джерельна база дослідження: першоджерелами, що використовуються у даній роботі є: інформація, розміщена на офіційних сайтах українських крайніх правих організацій та збройних формувань (офіційні заяви, програми партій, звернення керівників), інтерв'ю представників праворадикального руху, інформація, розміщена на офіційних сторінках у соціальних мережах крайніх правих рухів та підрозділів. Також у роботі використовуються наукові роботи дослідників феноменів крайньої правої ідеології та націоналізму. Крім того, використовуються статті науковців, що досліджували вітчизняні крайні праві підрозділи: роботи Андреаса Умланда, В'ячеслава Ліхачова, Антона Шеховцова, Тараса Тарасюка, Костянтина Федоренка та інших.

Структура та обсяг дипломної роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе дев'ять підрозділів, висновків, додатків, анотації та списку використаних джерел і літератури.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ КРАЙНІХ ПРАВИХ

1.1. Ступінь наукової розробки феномену крайніх правих.

Феномени правого радикалізму, правого екстремізму та крайніх правих рухів, які сповідують ці ідеології, вже давно викликають науковий інтерес у іноземних та вітчизняних дослідників. У багатьох країнах Європи праворадикальні політичні партії та суспільно-політичні рухи стали невід'ємною складовою політичного життя: крайні праві політичні сили представлені на загальнонаціональному та місцевому рівні у органах влади, а крайні праві активісти активно займаються громадсько-політичною діяльністю, впливаючи на суспільство. Усе це тільки підсилює інтерес політологів до даного феномену та сприяє появі нових наукових робіт, які йому присвячені.

Серед іноземних дослідників відсутній консенсус щодо єдиного точного визначення того, в чому саме полягає ідеологія крайніх правих. Так, Кас Мудде у роботі «The ideology of the extreme right» пише, що складовими ідеології правого екстремізму є: расизм, націоналізм, ксенофобія, підтримка «сильної» держави та антидемократизм.¹

Ханс-Георг Бетц у роботі «Contemporary right-wing radicalism in Europe» розглядає різні дефініції крайньої правої ідеології від західних політологів. Одним з них є П'єро Ігнаці (Piero Ignazi), який вважав крайніх правих нащадками фашистських рухів початку минулого століття. За його словами, крайні праві сповідують антидемократичні цінності, які полягають у негативному ставленні до сучасності, вірі в ієрархічну структуру суспільства, ворожому ставленні до іноземців, недовірі до демократичних інституцій та возвеличенні «природного суспільства».² Томас Зайна (Thomas Szauna), зосереджуючись на аналізі крайніх правих Східно-Центральної Європи, наголошує на схожості їхньої ідеології на ідеологію крайніх правих Західної Європи. Центральними елементами їхньої

¹ Mudde C. The ideology of the extreme right. Manchester : Manchester Univ. Press, 2002. p. 10-11 URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-mudde_the_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1 (date of access: 27.04.2023)

² Цит. за: Betz H.-G. Contemporary Right-Wing Radicalism in Europe. *Contemporary European History*. 1999. Vol. 8, no. 2. P. 305. URL: <https://www.jstor.org/stable/20081707> (date of access: 27.04.2023)

ідеології є: етнічний націоналізм, ксенофобія, антикомунізм, антилібералізм, підтримка ієрархічного суспільства, прихильне ставлення до дисципліни й закону і порядку, віра в необхідність сильного впливу держави у економіці.³

Жером Жамін у статті «Two different realities: notes on populism and the extreme right» також розглядає різні визначення крайніх правих від політологів і виділяє три основні елементи, присутні у різних дефініціях. Цими елементами є: віра в природну нерівність людей, націоналізм та екстремізм, який полягає в занятті крайніх позицій з низки питань та можливості застосування насильства задля задоволення політичних цілей.⁴

Родні Карлісл (Rodney Carlisle) в книзі «Encyclopedia of politics: The left and the right» пише, що термін «крайні праві» часто використовується для опису осіб або груп, що мають крайні націоналістичні, ксенофобські, расистські, релігійні фундаменталістські чи інші реакційні погляди.⁵

Річард Хербут, аналізуючи доробок політологів, що вивчали ультраправі рухи, окремо розглядає феномени правого екстремізму та правого радикалізму. Автор наголошує на відсутності консенсусу щодо використання терміну «правий екстремізм» дослідниками, що спричиняє проблему його ототожнення із терміном «правий радикалізм». За його словами, правий екстремізм визначають за допомогою переважно негативних дефініцій та розглядають цей феномен як ідеологію, якій властива антисистемність, антидемократичність, антиплюралістичність та антиліберальність.⁶ Натомість, Хербут згадує, що ряд наукових робіт також виділяють такий феномен, як правий радикалізм. Він є схожим на екстремізм, проте рухи, які його сповідують, діють відповідно до конституції, хоча й утворюють опозицію до конституційних засад держави.⁷

³ Ibid, P. 307

⁴ Jamin J. Two different realities: notes on populism and the extreme right. *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe*. London, 2012. P. 43-44. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203080467/varieties-right-wing-extremism-europe-andrea-mammone-emmanuel-godin-brian-jenkins> (date of access: 27.04.2023).

⁵ Carlisle R. P. *Encyclopedia of politics: the left and the right. Volume 2: the right*. Thousand Oaks : Sage Publications, 2005. p. 694 URL: <https://sk.sagepub.com/reference/politics> (date of access: 27.04.2023).

⁶ Хербут Р. Ультраправі партії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2008. № 31. С. 90–91. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dcb510a9-3580-4546-a98a-088bbec15525/content> (дата звернення: 27.04.2023).

⁷ Там само, С. 91.

Українські політологи також звертають свою увагу на феномен крайніх правих рухів. Євген Васильчук, аналізуючи вітчизняні праворадикальні сили, поділяє їх на дві макротечії. До першої течії дослідник відносить так званих «старих правих» або традиціоналістських націоналістів. На його думку, такі рухи орієнтовані на роботи класиків вітчизняної націоналістичної думки та підтримують розгортання революційної, національно-визвольної боротьби задля побудови держави. Вони часто підтримують ідею вищості нації, мілітаризм, ксенофобію, антисемітизм та ідею «расової чистоти» нації. До другої течії Васильчук відносить модерних націоналістів або «нових правих». Останні намагаються поєднувати етнонаціоналізм із соціальною демагогією, ідеями «нових лівих» та ідейно-політичними практиками західноєвропейських крайніх правих другої половини минулого століття.⁸

Вітчизняний дослідник Іван Стряпко, в контексті дискусії серед іноземних політологів про різницю між правими радикалами та правими екстремістами, підтримує використання термінів «правий радикалізм» та «праворадикальна ідеологія», оскільки вони дозволяють охопити максимальну кількість крайніх правих рухів, включно з субкультурними організаціями, не мають негативної конотації, є менш політизованими та часто використовуються самими правими радикалами для самоідентифікації.⁹

Вагомий внесок у вивченні крайніх правих рухів зробив Антон Шеховцов. Він у своїй роботі «Новый правый радикализм: к вопросу об определении», наводить власні визначення правого радикалізму та правого екстремізму, демонструючи чітку різницю між цими двома поняттями. Дослідник спирається на підхід британського політолога Р. Гріффіна (R. Griffin), який розглядав правий радикалізм як гібрид ідеологічного екстремізму та демократичного конституціоналізму. За Шеховцовим, новий правий радикалізм – це ідеологія,

⁸ Васильчук Є. Правий радикалізм як суспільно-політичне явище в Україні. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2019. № 144. С. 31. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_144\(3\)_8.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_144(3)_8.pdf) (дата звернення: 27.04.2023).

⁹ Стряпко І. О. Визначення феномену крайніх правих політичних партій. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 1. С. 229. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/download/602/622> (дата звернення: 27.04.2023).

яка засновується на ідеях збереження, реалізації та відтворення етнічно і культурно однорідного типу суспільства в рамках ліберально-демократичної системи. Ідеальним суспільством для правих радикалів є гармонійне суспільство, не розділене за етнічною чи культурною ознакою.¹⁰ Таким чином, праворадикальними рухами є ті рухи, які пропонують конституційні засоби для досягнення своїх цілей. Наприклад, такі рухи прагнуть витіснення етнічно та культурно «чужих» людей за рахунок проведення більш жорсткої міграційної політики та інших, законних з точки зору Конституції даної країни, засобів. Натомість, правий екстремізм, на відміну від радикалізму, характерний для тих рухів, які діють поза межами закону та вчиняють або пропагують насильство задля витіснення «чужих елементів» з країни і досягнення етнічно і культурно однорідного суспільства.¹¹

1.2 Висновки до першого розділу

Отже, попри відсутність у роботах іноземних та вітчизняних науковців єдиного визначення крайніх правих політичних сил, наявний певний консенсус щодо складових їхньої ідеології. Так, підсумовуючи доробок різних науковців, можна стверджувати, що крайня права ідеологія стоїть на засадах націоналізму, антикомунізму, антилібералізму, радикалізму або екстремізму та вірі в природну нерівність людей. Крім того, у даній роботі буде використовуватись розуміння правого радикалізму та правого екстремізму як двох різних течій крайньої правої ідеології, відповідно до статей Антона Шеховцова та Річарда Хербута. За ними, ключова відмінність між ідеологіями полягає у тому, що праві екстремісти активно використовують насилля задля досягнення політичних завдань та діють поза правовим полем, а праві радикали діють в рамках закону та відкрито не виступають проти демократичної системи.

¹⁰ Шеховцов А. В. Новый правый радикализм: к вопросу об определении. *вісник СевДТУ*. 2008. № 91. С. 143. URL: https://www.academia.edu/2716467/НОВЫЙ_ПРАВЫЙ_РАДИКАЛИЗМ_К_ВОПРОСУ_ОБ_ОПРЕДЕЛЕНИИ (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹ Там само, С. 144

Термін «правий радикалізм» буде використовуватись за вищезгаданим визначенням А. Шеховцова, а термін «правий екстремізм» буде використаний як поєднання визначень Хербута та Шеховцова. Таким чином, правий екстремізм - ідеологія, для якої є характерними антисистемність, антилібералізм, антидемократичність, антиплюралізм та яка передбачає використання насилля й готовність до порушення законів й Конституції задля досягнення культурно та етнічно гомогенного суспільства.

2. ІСТОРІЯ КРАЙНІХ ПРАВИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.

2.1 Крайні праві збройні формування у 2014-2022 роках.

Після завершення Революції Гідності та повалення режиму Віктора Януковича Україна стала жертвою російської агресії. Спочатку Російська Федерація анексувала Кримський півострів, а згодом почала збройну агресію проти України на Сході, використовуючи як проросійських сепаратистів, так і російських військових. У таких умовах український уряд був змушений оголосити проведення антитерористичної операції й залучити для участі у ній вітчизняні силові структури. Саме у цей момент в незалежній Україні виникає такий феномен, як крайні праві збройні формування. Вони формуються на базі радикальних правих організацій, які об'єднують українців зі схожими ідеологічними поглядами, а створені ними підрозділи згодом разом з іншими військовими відправляються на Схід України задля відновлення територіальної цілісності держави.

Почати дослідження історії крайніх правих збройних формувань слід з їх класифікації. Загалом, за ознакою того, в якому статусі бойові одиниці виникли, крайні праві збройні формування можна розділити на три групи. До першої групи належать ті підрозділи, які були створені як нерегулярні добровольчі загони. Важливо зазначити, що у цій роботі «добровольчими» підрозділами називатимуться саме ті бойові одиниці, що належать до цієї групи, а не будь-які збройні формування, основу чисельного складу яких становили бійці, що добровільно вступили до них, оскільки така ситуація є типовою для всіх крайніх правих збройних формувань. До другої групи належать ті формування, які з самого початку створювались як бойові одиниці у складі державних силових структур (Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України). Третю групу складають ті організації, які були утворені не як збройні формування, а як об'єднання членів певної крайньої правої політичної організації, які можуть перебувати у складі різних бойових одиниць, як добровольчих, так і державних.

Варто також зазначити, що з часом крайні праві збройні формування змінювали свій статус, зокрема, внаслідок процесу інтеграції добровольчих загонів у регулярні державні бойові одиниці або навпаки, створюючи власні добровольчі формування на базі підрозділів Збройних Сил України. Водночас класифікація крайніх правих підрозділів шляхом їх поділу на регулярні збройні збройні формування, нерегулярні бойові одиниці та організації, що об'єднують військових з різних підрозділів залишається актуальною для її застосування щодо крайніх правих підрозділів станом на початок 2023 року, не зважаючи на те, до якої групи вони належали на момент свого створення. Процеси інтеграції та зміни статусу крайніх правих бойових одиниць будуть детальніше розглянуті у цій роботі нижче.

На початку розглянемо збройні формування з першої групи. Тими підрозділами, які були утворені як нерегулярні бойові одиниці є: Добровольчий Український Корпус «Правий Сектор» (ДУК), Добровольчий підрозділ «Фрайкор» та Українська добровольча армія (УДА). Серед них, ДУК та УДА були збройними формуваннями, створеними представниками Правого Сектору.

Правий Сектор виникає під час Євромайдану як «зонтикове» об'єднання різних українських позапарламентських націоналістичних рухів, ядро якого на початку складала організація «Тризуб Степана Бандери» під керівництвом Дмитра Яроша. Рух брав участь у силовому протистоянні з силовими структурами, які виступали на стороні Віктора Януковича.¹² На початку 2014 року кількість активістів нового руху складала приблизно 400 осіб і ближче до завершення Революції Гідності та початку російської збройної агресії проти України почала стрімко зростати.¹³

Саме Правий Сектор стоїть у витоків багатьох крайніх правих збройних формувань та пов'язаних з ними організацій. В цьому він знаходиться на одному рівні з полком «Азов» за важливістю у русі вітчизняних крайніх правих збройних

¹² Умланд А., Шеховцов А. Украинские правые радикалы, евроинтеграция и неонацистская угроза. *Полит.ру*. URL: <https://polit.ru/article/2014/05/21/ukraine/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹³ Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. *Ideology and politics journal*. 2020. Т. 2, № 16. С. 345. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

формувань, оскільки останній також став причиною створення цілого азовського руху, який включає в себе багато організацій та бойових підрозділів, що буде розглянуто далі.

Добровольчий Український Корпус (ДУК) «Правий Сектор» був утворений 17 липня 2014 року на базі силового крила націоналістичної організації Правий Сектор. Командиром Добровольчого Українського Корпусу став Андрій Стемпіцький, один із засновників однойменного руху Правий Сектор.¹⁴

При цьому навесні 2014 року добровольці-націоналісти з Правого Сектору пройшли військову підготовку у навчальних центрах та після цього відправились у зону бойових дій ще до офіційного утворення збройного формування. Добровольчий Український Корпус брав участь у боях на Донбасі, зокрема у донецькому аеропорту, на Савур-могілі, Широкіному та в інших місцях, де відбувались найбільш інтенсивні бої між українськими військовими та проросійськими сепаратистами й російськими військами.¹⁵

Серйозним ударом як для збройного формування, так і для всього руху Правий Сектор став розкол, який стався в листопаді 2015 року. Тоді Дмитро Ярош полишив посаду лідера політичної сили та згодом створив зі своїми прихильниками власну партію Державницька ініціатива Яроша (ДІЯ). Крім того, за словами представників Правого Сектору, близько 25-30% добровольців-націоналістів покинули ДУК разом з колишнім лідером, згодом приєднавшись до Української добровольчої армії. Таким чином, Добровольчий Корпус втратив два добровольчі батальйони та головну тренувальну базу.¹⁶ Це призвело до послаблення підрозділу та маргіналізації Правого Сектору як політичної сили. За словами Андрія Стемпіцького, для відновлення після розколу, ДУК ПС

¹⁴ Добровольчий Український Корпус «Правий сектор». Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/dobrovolchyy-ukrayinsky-korpus-pravyi-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵ Правий Сектор. Відверто з Андрієм Стемпіцьким, Командиром ДУК @pravyy_sektor, 2021. *YouTube*. 29:20 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DMOfHVwShXE&t=1760> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶ Цит. за: Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. *Ideology and politics journal*. 2020. Т. 2, № 16. С. 346. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

знадобилось аж півтора роки, після чого націоналістичне збройне формування продовжило перебування у зоні бойових дій.¹⁷

У свою чергу Українська добровольча армія (УДА), згідно з інформацією на її офіційному сайті, була створена у грудні 2015 року на базі 5-го і 8-го батальйонів та медичного батальйону «Госпітальєри» Добровольчого Українського Корпусу, які брали участь у бойових діях у зоні АТО. Після розколу відповідні формування були тимчасово розформовані, проте згодом ці добровольчі підрозділи були відновлені та реорганізовані в Українську добровольчу армію. Головним командувачем УДА став Дмитро Ярош, український військовий та громадській діяч, колишній лідер партії Правий Сектор, лідер руху ДІА та народний депутат 8-го скликання Верховної Ради.¹⁸

Добровольці-націоналісти з самого створення організації брали участь у бойових діях на Сході України, як і їх колишні побратими з Добровольчого Корпусу аж до 2018 року, коли вони були виведені із зони бойових дій.¹⁹

Добровольчий підрозділ «Фрайкор» був заснований значно пізніше за усі інші крайні праві бойові одиниці. Таким чином, він став останнім праворадикальним підрозділом, сформованим до повномасштабного вторгнення РФ. Фрайкор був створений 21 травня 2017 року у місті Харків і протягом 5 років брав участь у бойових діях у зоні АТО/ООС, де виконував бойові завдання на Донецькому та Маріупольському напрямках.²⁰

Засновниками нерегулярного збройного формування були ветерани бойових дій у зоні Антитерористичної операції та вихідці з азовського руху, який буде розглянуто пізніше, Георгій Тарасенко та Богдан Войцеховський, які відійшли від руху через внутрішні конфлікти та створили власний бойовий підрозділ. Першим керівником підрозділу був Георгій Тарасенко, учасник Революції Гідності та війни на Сході України з 2014 року. Згодом він заснував та став

¹⁷ Правий Сектор. Відверто з Андрієм Стемпіцьким, Командиром ДУК @pravyy_sektor, 2021. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DMOfHVwShXE&t=2340> 39:00 (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁸ Українська добровольча армія. «Сектор Правди» – інформаційний суспільно-політичний націоналістичний портал. URL: <https://sectorpravdy.com/uda/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁹ Там само

²⁰ Про нас – фрайкор. Фрайкор – організація орденського типу, спільнота пасіонарних особистостей та добровольчий підрозділ. URL: <https://www.freikorps.group/uk/pro-nas> (дата звернення: 27.04.2023).

керівником харківської Військово-патріотичної організації «Фрайкор», яка виникла на базі однойменного підрозділу.²¹

Чисельність та розміри нерегулярних збройних формувань змінювались з часом та залежали від конкретного підрозділу. Так Добровольчий Український Корпус має доволі складну структуру. У 2015 році, до розколу у русі, ДУК ПС складався із фронтових батальйонів, запасних батальйонів та спеціальних підрозділів. На той момент у зоні проведення Антитерористичної операції знаходилось двоє фронтових батальйонів, батальйон медичної служби «Госпітальєри», два розвідувальні підрозділи, підрозділ контррозвідки, служба безпеки та власна військова жандармерія. Решту підрозділів ДУК «Правий Сектор» складала 16 запасних підрозділів. Їхня чисельність була різною та непостійною: у ці підрозділи входило від кількох десятків до сотні бійців, які займались «забезпеченням порядку у містах».²² Повністю відновити потужність збройного формування після розколу націоналістам не вдалось. Це підтверджується тим фактом, що за офіційною інформацією, станом на 2020 рік, у бойових діях приймав участь тільки 1-й окремий батальйон ДУК ПС, в який було об'єднано усі підрозділи відповідного формування.²³ Загалом, Добровольчий Український Корпус складався з Головного Штабу Корпусу, бойових, резервних та оперативних підрозділів, навчальних центрів й тренувальних баз.²⁴

Українська добровольча армія також за розміром була меншою за ДУК 2014-2015 років, хоча й більшою за Корпус після розколу. Станом на 2018 рік, вона складалась з Головного Штабу, двох батальйонів, одного медичного батальйону, трьох легкопіхотних загонів, обласних підрозділів Територіальної оборони та

²¹ Мирошніченко Е. "Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ". Інтерв'ю з начальником штабу "Фрайкору" Богданом Войцеховським, - ФОТО. *057.ua* - Сайт міста Харкова. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolchih-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijšli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojciovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

²² Правий сектор: скільки батальйонів у Яроша? - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/07/150714_right_sector_now_vc (дата звернення: 27.04.2023).

²³ Звернення командира добровольчого українського корпусу «Правий Сектор». Офіційний сайт НБП «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/novyny-zvernennya/zvernennya-komandyra-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).

²⁴ Добровольчий Український Корпус «Правий сектор». Офіційний сайт НБП «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/dobrovolchyy-ukrayinskyy-korpus-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).

навчального центру УДА.²⁵ Підрозділ «Фрайкор» був найменшим з усіх трьох представників першої групи крайніх правих збройних формувань. За словами Богдана Войцеховського, одного з тогочасних керівників підрозділу, бойовий шлях підрозділу починався з того, що невелика група «фрайкорівців», розміром зі взвод чи відділення, нелегально приїздила на позиції до регулярних підрозділів Збройних сил України та брала участь у боях разом з ними протягом 6-9 місяців на рік. Істотно збільшився розмір Фрайкору вже після повномасштабного вторгнення.²⁶

Як зазначає Андреас Умланд, починаючи з другої половини 2014 року військово-політичне керівництво України починає процес інтеграції нерегулярних збройних формувань у склад підрозділів Збройних сил та Міністерства внутрішніх справ, трансформуючи їх у регулярні бойові одиниці. Цей процес стосувався як крайніх правих збройних формувань, так і тих нерегулярних підрозділів, які не мали чіткої ідеологічної основи.²⁷ У березні 2015 році влада зайняла ще більш жорстку позицію. Тодішній президент України, Петро Порошенко, та Голова СБУ, Валентин Наливайченко, закликали усі нерегулярні бойові одиниці увійти до складу силових структур або роззброїтись, натомість бійці ДУК відмовився виконувати ультиматум, мотивуючи це тим, що вони підкоряються виключно Ярошу та Стемпіцькому.²⁸

Стосунки нерегулярних збройних формувань з владою залишались складними, а питання їх інтеграції у державні силові органи неодноразово ставало призводило до конфліктів. Наприклад, керівництво Добровольчого Українського Корпусу категорично виступало проти його інтеграції у склад силових структур, підконтрольних владі, й чинило опір спробам уряду змусити націоналістів піти на цей крок. Воно заперечувало незаконність Добровольчого Корпусу та

²⁵ Українська добровольча армія. «Сектор Правди» – інформаційний суспільно-політичний націоналістичний портал. URL: <https://sectorpravdy.com/uda/> (дата звернення: 27.04.2023).

²⁶ Мирошниченко Е. "Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ". Інтерв'ю з начальником штабу "Фрайкору" Богданом Войцеховським, - ФОТО. 057.ua - Сайт міста Харкова. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolciv-pidrozdliv-aki-24-lutogo-prijšli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojcehovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

²⁷ Умланд А., Шеховцов А. Украинские правые радикалы, евроинтеграция и неонацистская угроза. *Полит.ру*. URL: <https://polit.ru/article/2014/05/21/ukraine/> (дата звернення: 27.04.2023).

²⁸ Правий Сектор. ДУК «Правий сектор» на війні: запитання та відповіді, 2022. *YouTube*. 03:03 URL: https://www.youtube.com/watch?v=8yjb6gUA_oM&t=183 (дата звернення: 27.04.2023).

відсутність нормативно-правової бази, за якою підрозділ мав би існувати.²⁹ Таку позицію націоналісти мотивували тим, що відповідно до міжнародного гуманітарного права, усі добровольчі українські формування є легальними, оскільки конфлікт між Україною та Росією є міжнародним. Також колишній лідер партії Правий Сектор та керівник Української добровольчої армії, Дмитро Ярош як народний депутат 8 скликання Верховної Ради України став ініціатором законопроекту, який ставив на меті юридичне визнання добровольчих збройних формувань та їх легалізацію, що могло б вирішити конфлікт між добровольцями та владою. Проте, цей законопроект так і не був прийнятий законодавцями.³⁰ Як зазначають у статті «Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг.» дослідники Андреас Умланд та Костянтин Федоренко, на момент написання роботи, ДУК та УДА були одними з небагатьох добровольчих збройних формувань, яким вдалось залишитись незалежними добровольчими угрупованнями та уникнути інтеграції в силові структури держави.³¹ Це можна пояснити прагненням націоналістів зберегти свою незалежність та недовірою до української влади, стосунки з якою у Правого Сектору тривалий час були складними, що продемонстрував конфлікт між добровольцями та владою у питанні інтеграції.

Взагалі, як не парадоксально, аж до початку повномасштабного вторгнення жодне з крайніх правих збройних формувань з першої групи так і не було інтегроване у регулярні підрозділи. ДУК ПС хоч і в меншому складі, проте залишилась у зоні бойових дій. Українська добровольча армія у 2018 році, за домовленістю з військовим керівництвом, покинула зону бойових дій на Сході

²⁹ Кримінально-правова оцінка добровольчих формувань ДУК ПС і ОУН. Офіційний сайт НВП «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/oficijno/inshi-dokumenty/kryminalno-pravova-ocinka-dobrovolchuh-formuvan-duk-ps-i-oun> (дата звернення: 27.04.2023).

³⁰ Там само

³¹ Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. Ideology and politics journal. 2020. Т. 2, № 16. С. 342. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

України та почала займатись підготовкою загонів Територіальної оборони у тилу.³²

Підрозділ «Фрайкор» до 2022 року взагалі перебував у зоні бойових дій незаконно, через що мав конфлікти з владою, проте також не увійшов у склад регулярної армії.³³ Тож казати про успішність тогочасної політики керівництва держави у сфері інтеграції таких підрозділів було б не коректно. Скоріше керівництву держави вдалось ускладнити їхнє перебування на лінії фронту, проте досягти своїх цілей їм так і не вдалось. Загальне ослаблення крайніх правих підрозділів порівняно з 2014 року було, скоріше, результатом їх внутрішніх конфліктів та проблем, аніж результатом державної політики.

Другу групу крайніх правих збройних формувань складають ті підрозділи, які з самого початку виникли як регулярні бойові одиниці у складі силових структур України. До цієї групи належать: бригада «Азов» (на момент утворення: батальйон патрульної служби міліції особливого призначення Міністерства внутрішніх справ «Азов»), батальйон УНСО, Батальйон територіальної оборони міста Ніжин (згодом Добровольчий батальйон ОУН) та батальйон МВС «Свята Марія».

Серед цієї групи крайніх правих підрозділів найбільш відомим є полк «Азов», який привертав до себе увагу багатьох як українських, так і іноземних дослідників.

Відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті підрозділу, 5 травня 2014 року у місті Бердянськ було створено батальйон патрульної служби міліції особливого призначення Міністерства внутрішніх справ «Азов».³⁴ Першим командиром підрозділу став український націоналіст, військовий, майбутній народний депутат 8-го скликання та лідер організацій Патріот України та Соціал-

³² УДА виходить із фронту – куди, навіщо й кого «валитиме». Інтерв'ю. Новинарня. URL: <https://web.archive.org/web/20190730193532/https://novynarnia.com/2018/10/18/uda-vihodit-iz-frontu-kudi-navishho-y-kogo-valitime-interv-yu/> (дата звернення: 27.04.2023).

³³ Мирошниченко Е. "Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ". Інтерв'ю з начальником штабу "Фрайкору" Богданом Войцеховським, - ФОТО. 057.ua - Сайт міста Харкова. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolciv-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijšli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojciovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

³⁴ Історія формування полку АЗОВ. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).

Національна Асамблея Андрій Білецький³⁵. 17 вересня того ж року наказом міністра внутрішніх справ «Азов» було перетворено на полк міліції. 11 листопада 2014 року полк був переведений до складу Національної гвардії України, де він і залишається донині.³⁶ Таким чином, «Азов» став першим крайнім правим підрозділом, створеним після початку російсько-української війни у 2014 році.

Витоки полку «Азов» знаходяться у харківській націоналістичній організації Патріот України та київської політичної партії Соціал-Національна Асамблея (СНА), лідерами яких був майбутній засновник підрозділу. Обидві організації є нащадками Соціал-Національної Партії України (СНПУ), більш відомої як Всеукраїнське об'єднання «Свобода», які були створені більш радикальним її крилом, незгодним з політикою лідера Свободи, Олега Тягнибока.³⁷ Представники Соціал-Національної Асамблеї та Патріоту України брали участь у Євромайдані починаючи з 2013 року. Зокрема, вони разом з майбутнім засновником роти «Свята Марія», Дмитром Корчинським, та іншими крайніми правими брали участь у штурмі Адміністрації Президента України 1 грудня 2013 року.³⁸

Вже після Революції Гідності активісти Патріоту України, в тому числі й звільнені з тюрем як політичні в'язні за рішенням парламенту, брали участь разом з націоналістами з Правого Сектору у силовому протистоянні з проросійськими сепаратистами у Харкові. З середини квітня того ж року почався діалог між новим українським урядом та активістами щодо створення бойового підрозділу, результатом чого стало народження батальйону.³⁹ Окрім СНА/ПУ, у створенні націоналістичної бойової одиниці брала участь партія Братство Дмитра Корчинського та Радикальна партія Олега Ляшка, одна з політичних сил,

³⁵ Білецький Андрій Євгенович. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/politician/24490/> (дата звернення: 27.04.2023).

³⁶ Історія формування полку АЗОВ. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).

³⁷ Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the «Azov» Battalion in 2014, *Terrorism and Political Violence*, 31:1, P. 111, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaidan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).

³⁸ Ibid, P. 113

³⁹ Ibid, P. 116

яка виступила проти Януковича під час Євромайдану та згодом увійшла до урядової коаліції у Верховній Раді 8-го скликання.⁴⁰

В'ячеслав Ліхачов у статті «Правые радикалы по обе стороны российско-украинского конфликта» пише, що Соціал-Національна Асамблея на чолі з Андрієм Білецьким разом з багатьма іншими націоналістичними організаціями входила до Правого Сектору під час подій Євромайдану та складала найбільш радикальний сегмент цього руху. Організація покинула Правий Сектор навесні 2014 року, а невдовзі на її базі було створено батальйон «Азов».⁴¹

З кінця весни 2014 року «Азов» виконував як бойові завдання у зоні антитерористичної операції (АТО) та операції об'єднаних сил (ООС). Зокрема, підрозділ брав участь у боях у Маріуполі, Іловайську, Світлодарській дузі та інших районах Донбасу. Крім того, полк брав участь в охороні громадського порядку у тилу та боротьбі з тероризмом, оскільки з 2016 року частина військових даного збройного формування була відведена з лінії фронту і переміщена у тил для виконання цих завдань.⁴² Підрозділ повернувся на фронт вже у 2019 році, де і знаходився аж до початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році.⁴³

Окрім безпосередньої участі у бойових діях на Сході України протягом 2014-2022 років, військова підготовка бійців «Азову» полягала у проведенні регулярних вишколів для членів підрозділу разом з іншими формуваннями Національної гвардії.⁴⁴ Також з 2016 року діяла Військова школа імені полковника Євгена Коновальця, де окремо ветерани та новобранці підрозділу вивчали як воєнні, так і гуманітарні дисципліни.⁴⁵

⁴⁰ Ibid, P. 117

⁴¹ Ліхачев В. Правые радикалы по обе стороны российско-украинского конфликта. *Notes de l'ifri*. 2016. № 95. С. 10-11. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv95_versionru_likhachev_far-right_radicals_final.pdf (дата звернення: 27.04.2023).

⁴² Історія формування полку АЗОВ. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁴³ Colborne M. From the fires of war: Ukraine's Azov Movement and the Global Far Right. *ibidem Press*, 2022. P. 62

⁴⁴ Працювати в ногу з часом: зв'язківці полку «Азов» покращували навички на полігоні. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/praciuvatu-v-nogu-z-chasom-zviazkivci-azovy/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁴⁵ Військова школа імені полковника Євгена Коновальця. *Азов*. URL: <https://azov.org.ua/military-school/> (дата звернення: 27.04.2023).

Великий вплив цього відносно невеликого підрозділу на громадсько-політичне життя в Україні та велику увагу дослідників саме до полку «Азов» можна пояснити тим, що на його базі виник так званий «азовський рух», сукупна назва для організацій, які були створені ветеранами підрозділу. Андреас Умланд у 2019 році визначав азовський рух як рух, що складається з полку у складі Національної гвардії, його зв'язками у керівництві МВС, партії Національний Корпус та її парамілітарним крилом «Національні дружини».⁴⁶ Розширення азовського руху тривало і далі. У статті «Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors» політологів Андреас Умланд та Тарас Тарасюк зазначають, що з 2014 року у складі азовського руху виникло багато нових організацій, пов'язаних з Білецьким. До таких організацій вони відносять Інженерний Корпус, Козацький дім, літературний клуб Пломінь, Орден, Молодіжний Корпус та Intermarium Support Group.⁴⁷ Крім того, «Національні дружини» були замінені новою парамілітарною організацією «Centuria».⁴⁸

Особливістю, яка виділяє «Азов» з поміж інших вітчизняних крайніх правих збройних формувань, є перебування громадян Російської Федерації у складі «Азову» та їхня участь у бойових діях проти російських військ та проросійських сепаратистів. Зокрема, з приблизно 3 тисяч росіян, які воювали на боці України у російсько-українській війні, значна частина перебувала саме у складі підрозділу.⁴⁹

Батальйон (курінь) УНСО було утворено 23 травня 2014 року у складі Збройних сил України, трохи пізніше за батальйон «Азов». Підрозділ увійшов до 54-го окремого розвідувального батальйону ЗСУ, місцем дислокації якого було

⁴⁶ Умланд А. Крайние правые в Украине до и после Евромайдана: от ультранационалистической партийной политики к этно-центристскому «негражданскому» обществу. *Comparative politics Russia*. 2020. Т. 12, № 1. С. 105. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krayne-pravye-v-ukraine-do-i-posle-evromaydana-ot-ultranatsionalisticheskoy-partiynoy-politiki-k-etno-tsentristskomu/viewer> (дата звернення: 27.04.2023).

⁴⁷ Umland, A., & Tarasiuk, T. (2021). *Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors*. (Illiberalism Studies Program Working Papers, 8). Washington: George Washington University, Institute for European, Russian, and Eurasian Studies (IERES). P. 13. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/75396/ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Inkname=ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.04.2023).

⁴⁸ Ibid, P. 14

⁴⁹ Ibid, P. 14

місто Маріуполь. Пізніше, у тому ж році, бійців-націоналістів було переведено до 131-го окремого розвідувального батальйону ЗСУ.⁵⁰

Активісти УНСО брали участь у бойових діях від початку війни у складі батальйонів «Айдар», «Азов» та «Донбас». Навесні починається формування окремого батальйону УНСО, який після бойової підготовки у жовтні 2014 року перебуває на фронті⁵¹. Підрозділ брав участь у бойових діях у районі Маріуполя та у інших місцях проведення боїв між українськими та російськими військами, разом з полком «Азов» та іншими вітчизняними підрозділами. У 2015 році завдяки співпраці між збройним формуванням УНСО та Міністерством оборони на базі покинутої військової бази Збройних сил створюється навчальний центр імені Євгена Коновальця, на якому проходять підготовку бійці-націоналісти.⁵² Згодом аналогічна установа з такою самою назвою буде створена для бійців «Азову», що було згадано вище.

Витоки куреню УНСО, як і «Азову», лежать, в тому числі, й у Правому Секторі. Під час Революції Гідності УНА-УНСО разом з іншими націоналістичними рухами долучається до новоствореної організації Правий Сектор та бере участь у сутичках з силовиками, що захищали режим Віктора Януковича.⁵³

Згодом 22 березня 2014 партія Українська Націоналістична Асамблея стає однією з політичних сил-засновників партії Правий Сектор та припиняє своє існування як незалежний гравець. Водночас громадська організація УНА-УНСО продовжує своє існування.⁵⁴ Як і СНА/ПУ, чії представники стали основою батальйону «Азов», члени УНА-УНСО згодом покинули Правий Сектор. 28 грудня 2014 року громадська організація УНА-УНСО прийняла рішення про припинення співпраці з партією Правий Сектор та відродженням свого

⁵⁰ УНСОвці - вищий шабель розвитку національної свідомості. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/unsovcı-vyshchuy-shchabel-rozvytku-nacionalnoyi-svidomosti> (дата звернення: 27.04.2023).

⁵¹ Нарис історії УНСО. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/org/history> (дата звернення: 27.04.2023).

⁵² Там само

⁵³ Там само

⁵⁴ УНСО виходить на новий рівень свого розвитку. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/unso-vyhodyt-na-povuy-riven-svogo-rozvytku> (дата звернення: 27.04.2023).

політичного крила у вигляді політичної партії, результатом чого стало відродження партії у 2015 році. Таке рішення керівництво націоналістичного руху пояснювало тим, що керівництво новоствореної партії перестали залучати до прийняття рішень представників УНСО.⁵⁵

Батальйон спецпризначення МВС «Свята Марія» був офіційно створений 18 вересня 2014 року за наказом міністра внутрішніх справ України, Арсена Авакова. Основу бійців підрозділу склали активісти Сотні Ісуса Христа, яка виникла під час Євромайдану на базі членів партії Братство.⁵⁶ Першим командиром збройного формування став Дмитро Лінько, ветеран батальйону «Шахтарськ» та народний депутат України 8-го скликання від Радикальної партії Олега Ляшка.⁵⁷

Створенню окремого підрозділу передувало існування роти «Сотня Ісуса Христа» у складі батальйонів «Азов» та «Шахтарськ», основу якої склали активісти партії Братство.⁵⁸ Підрозділ було створено у місті Маріуполь, на Донбасі. Бойова одиниця була створена і брала участь у захисті міста та його околиць, підтримці правопорядку у ньому.⁵⁹

У багатьох моментах долю підрозділу «Свята Марія» повторив Добровольчий батальйон ОУН: невелике збройне формування, сформоване на базі «майданівської» сотні самооборони, яке проіснувало нетривалий час й не стало настільки відомим, як інші націоналістичні підрозділи. Добровольчий батальйон ОУН вперше виникає влітку 2014 року як Батальйон територіальної оборони міста Ніжин, який був сформований з українських націоналістів та учасників Революції Гідності - Першої сотні ОУН імені Євгена Коновальця⁶⁰. Як заявляє

⁵⁵ Там само

⁵⁶ МВС створило перший християнський батальйон «Свята Марія». В ньому також воюють і вінничани - 20 хвилин. *20 хвилин - Новини Вінниці*. URL: <https://vn.20minut.ua/kryza-v-ukrayini/mvs-stvorilo-pershiy-hristiyanskiy-batalyon-svyata-mariya-v-nomu-takoz-10415907.html> (дата звернення: 27.04.2023).

⁵⁷ Там само

⁵⁸ Стало известно о роспуске добровольческого батальона, который воевал на Донбассе. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20160623160927/http://news.online.ua/745451/stalo-izvestno-o-ropuske-dobrovolcheskogo-batalona-kotoryy-voeval-na-donbasse/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁵⁹ МВС України. Маріуполь захищає перший християнський батальйон, названий на честь міста. *Wayback Machine*. URL:

https://web.archive.org/web/20150402122202/http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/1310924;jsessionid=005EAE52E734BDFA95FFE2E76F4358E0 (дата звернення: 27.04.2023).

⁶⁰ Добровольчий батальйон ОУН | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/pro-utvorennya-batalionu/> (дата звернення: 27.04.2023).

керівництво підрозділу на сайті утвореної на його базі націоналістичної організації Добровольчий рух ОУН, в результаті відмови у державній реєстрації як батальйону у складі «Азову», батальйон було приєднано до ДУК ПС. Саме там бойова одиниця змінила свою назву на «Батальйон ОУН» і брала участь у боях за Савур-Могилу та Степанівку на Донбасі. В серпні того ж року батальйон відокремився від Правого Сектору і перетворився на самостійний підрозділ з тою самою назвою.⁶¹ Командиром бойової одиниці став Микола Коханівський, український військовий та політичний діяч, лідер Добровольчого руху ОУН, створеного 19 серпня 2015 року.⁶²

В той же час даний підрозділ заслуговує на особливу увагу, враховуючи його історію. Добровольчий батальйон ОУН є унікальним підрозділом через те, що він пройшов процес перетворення з регулярного підрозділу територіальної оборони на нерегулярне збройне формування, ставши прикладом «делегалізації» бойової одиниці.

Обидва підрозділи швидко завершили своє існування. У 2016 році Батальйон спецпризначення МВС «Свята Марія» було розформовано. Дмитро Корчинський вважав це необхідним кроком, оскільки за його словами, МВС та керівництво держави зробили все для цього. Зокрема, бійцям не давали брати участь у бойових діях через переконання уряду в тому, що на фронті мають знаходитись тільки Збройні сили. Крім того, МВС не давало поповнювати склад спеціального батальйону.⁶³ Трохи раніше, у квітні 2015 року, через підписання Україною Мінських домовленостей більшу частину батальйону ОУН було виведено із зони бойових дій, а на фронті залишилась тільки одна чота підрозділу. Згодом частина бійців бойової одиниці увійшла до складу Збройних сил України, інтегрувавшись

⁶¹ Там само

⁶² Біографія Провідника | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/biografiya-providnyka-kohannya-vijna-revolyutsiya/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁶³ Стало известно о роспуске добровольческого батальона, который воевал на Донбассе. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20160623160927/http://news.online.ua/745451/stalo-izvestno-o-ropuske-dobrovolcheskogo-batalona-kotoryy-voeval-na-donbasse/> (дата звернення: 27.04.2023).

у 93-тю окрему механізовану бригаду.⁶⁴ Таким чином, підрозділ також де-факто припинив своє існування.

За чисельністю особового складу з усіх крайніх правих підрозділів у складі силових структур держави, найбільшим був полк «Азов». Кількість бійців підрозділу не була сталою та значно зросла за роки його існування: якщо на кінець літа 2014 року кількість бійців збройного формування становила 400-450 осіб, то вже під кінець року вона зросла до 800 бійців, завдяки перетворенню батальйону на полк Національної гвардії.⁶⁵ Майкл Колборн у книзі «From the fires of war: Ukraine`s Azov Movement and the Global Far Right» стверджує, що чисельність полку складала близько тисячі бійців, а кількість ветеранів підрозділу була ще більшою та складала кілька тисяч осіб.⁶⁶

Дещо меншим був батальйон УНСО. Чисельність збройного формування націоналістів станом на осінь 2014 року складала понад 600 осіб на фронті, які несли службу в батальйоні ЗСУ. Крім того, 200 новобранців проходили навчання для подальшої відправки у зону АТО. Також в 2014 році була сформована окрема рота УНСО у складі десантно-штурмового батальйону Збройних сил.⁶⁷ Значно меншими за розмірами та кількістю бійців були менш відомі бойові одиниці: Добровольчий батальйон ОУН та Батальйон спецпризначення МВС «Свята Марія». У листопаді 2014 року чисельність батальйону ОУН перевищила 100 осіб.⁶⁸ Станом на 2015 рік до підрозділу Свята Марія входило також близько 100 осіб.⁶⁹

⁶⁴ Добровольчий батальйон ОУН | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/pro-utvorennya-batalionu/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁶⁵ Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the «Azov» Battalion in 2014, *Terrorism and Political Violence*, 31:1, 121-122, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaidan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).

⁶⁶ Colborne M. *From the fires of war: Ukraine`s Azov Movement and the Global Far Right*. ibidem Press, 2022. P. 62

⁶⁷ УНСО виходить на новий рівень свого розвитку. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/unso-vyhodyt-na-povu-u-riven-svogo-rozvytku> (дата звернення: 27.04.2023).

⁶⁸ Добровольчий батальйон ОУН | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/pro-utvorennya-batalionu/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁶⁹ МВС України. Маріуполь захищає перший християнський батальйон, названий на честь міста. *Wayback Machine*. URL:

https://web.archive.org/web/20150402122202/http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/1310924;jsessionid=005EAE52E734BDF495FFE2E76F4358E0 (дата звернення: 27.04.2023).

Третя група крайніх правих збройних формувань стоїть окремо від інших через суттєву відмінність у своїй структурі. До 2022 року до цієї групи входила тільки одна організація - Легіон Свободи.

На відміну від інших бойових одиниць, розглянутих в цій роботі, які або були окремими підрозділами, або їх групою, Легіон Свободи є об'єднанням усіх членів української націоналістичної партії ВО «Свобода», які брали участь у бойових діях з 2014 року у складі Збройних Сил України, Національної Гвардії та добровольчих загонів.⁷⁰ Тож, суто формально, крайнім правим збройним формуванням вона не є, оскільки охоплює велику кількість людей, які знаходяться у різних бойових одиницях, як нерегулярних підрозділах добровольців, так і регулярних формуванням у складі силових структур.

Офіційно створений Легіон Свободи був 9 лютого 2015 року на 30 з'їзді партії.⁷¹ Як зазначають дослідники Умланд та Федоренко, з 2014 року бійці Легіону, серед яких були навіть діючі народні депутати, воювали переважно у складі батальйону особливого призначення «Січ» у складі МВС та роти «Карпатська Січ», створених ще на початку бойових дій на Сході України.⁷² У 2015 році кількість членів Легіону становила близько 1000 осіб, які брали участь у війні у складі підрозділів Збройних сил України, МВС та добровольчих нерегулярних збройних формуваннях.⁷³

Штурмова рота «Карпатська Січ» була створена 27 серпня 2014 року як добровольчий підрозділ, що дозволяє її внести до списку збройних формувань першої групи⁷⁴. В 2015 році Карпатська Січ увійшла у 93-ю окрему механізовану бригаду ЗСУ, вирішивши легалізуватись та бути інтегрованою у лави регулярної армії при збереженні своєї бойової одиниці як окремого підрозділу у складі

⁷⁰ XXX З'їзд ВО «Свобода» - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/media/videos/12322-revision-v1/12753/>

⁷¹ Там само

⁷² Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. Ideology and politics journal. 2020. Т. 2, № 16. С. 347-349. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

⁷³ Мир можливий лише після перемоги над російським агресором - Тягнибок. Сайт Львова 032.ua. URL: <https://web.archive.org/web/20150910063944/http://www.032.ua/article/936505> (дата звернення: 27.04.2023).

⁷⁴ Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. Ideology and politics journal. 2020. Т. 2, № 16. С. 348. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

бригади.⁷⁵ Тим самим, це стало одним з небагатьох успіхів українського військово-політичного керівництва у його прагненні інтегрувати крайні праві нерегулярні підрозділи до державних силових структур. Із червня 2014 року підрозділ перебував у зоні бойових дій. Бійці праворадикального збройного формування брали участь у боях у Дебальцевому, Мар'їнці, Пісках, Авдіївці та у районі Донецького аеропорту. Проте, вже у 2016 році Карпатська Січ була розформована за рішенням командира бригади після виведення останньої з фронту, що призвело до масового звільнення бійців-націоналістів, які вважали таке рішення обманом з боку командування.⁷⁶

Батальйон «Січ» був створений 12 червня 2014 року, а вже наприкінці травня відправлений у зону бойових дій на Сході України. На відміну від батальйону Карпатська Січ, підрозділ не був розформований, оскільки із самого початку створювався не як нерегулярне збройне формування, а як бойова одиниця у складі МВС України, що робить її однією з підрозділів другої групи. Підрозділ був реорганізований у четверту роту полку МВС «Київ», продовживши своє подальше існування в такому вигляді, не розриваючи при цьому зв'язків з партією.⁷⁷

Лідер Карпатської Січі та всього Легіону Свободи з 2014 року, Олег Куцин, який роками керував цими організаціями, загинув 19 червня 2022 року на Харківщині у бою з російськими окупантами.⁷⁸

2.2 Крайні праві збройні формування після повномасштабного російського вторгнення.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, яке сталось 24 лютого 2022 року, стало причиною активізації та посилення руху крайніх правих збройних

⁷⁵ Там само, С. 348

⁷⁶ Стек Л. Створюється наймана армія, яка не здатна перемагати – командир «Карпатської Січі». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27673230.html> (дата звернення: 27.04.2023).

⁷⁷ Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. *Ideology and politics journal*. 2020. Т. 2, № 16. С. 347-348. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

⁷⁸ У бою загинув справжній воїн-націоналіст, бойовий командир свободівець Олег «Кум» Куцин - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/news/271050/271050/> (дата звернення: 27.04.2023).

формувань, який з 2015-2016 років де-факто знаходився у стані занепаду. Активізація руху полягала у створенні нових правих збройних формувань, відродженні старих підрозділів, які раніше припинили своє існування, та збільшенню чисельності особового складу й розширенню тих бойових одиниць, які станом на 23 лютого 2022 року, продовжували своє існування.

Пояснити таке швидке посилення й збільшення чисельності збройних формувань можна, врахувавши кілька фактів. По-перше, велика кількість українських крайніх правих були ветеранами бойових дій та володіли необхідними навичками для участі у відсічі російської агресії. По-друге, вітчизняні радикальні праві були об'єднані у організації та мережі, на базі яких й були створені нові підрозділи, відроджені або доукомплектовані старі збройні формування, що значно полегшило і пришвидшило мобілізацію бійців. По-третє, учасники тих бойових одиниць, які беруть участь у бойових діях після 24 лютого та ті організації, членами яких вони були, сповідували такі світоглядно-ідеологічні погляди, які забезпечували їхню мотивацію брати до рук зброю і захищати Україну, за аналогією з подіями 2014 року. Детальніше ідеологія крайніх правих збройних формувань та пов'язаних з ними організацій аналізується у цій роботі у 3 розділі. Нарешті, ще однією причиною мобілізації правих радикалів 24 лютого є їхня підготовка до повномасштабної війни, якою вони займалися до її безпосереднього початку. У цьому розділі дані тези будуть доведені на прикладі багатьох націоналістичних підрозділів.

На початку варто розглянути діяльність тих крайніх правих підрозділів після російського повномасштабного вторгнення, які продовжували існувати станом на початок 2022 року.

Добровольчий Корпус з самого початку повномасштабної війни брав участь у бойових діях. Станом на початок 2023 року бійці-націоналісти воювали та продовжують воювати на Північному, Південному та Східному напрямках фронту, підтримувати порядок й боротись з російськими диверсантами у тилу.⁷⁹

⁷⁹ «Правий Сектор». Війна. Офіційний сайт НВР «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/pravyuy-sektor-viuna> (дата звернення: 27.04.2023).

Українська добровольча армія також активізувалась після російського вторгнення в 2022 році: за словами її керівника, Дмитра Яроша, УДА одразу розгорнула свої підрозділи та разом з державними силовими структурами бере участь у війні з РФ.⁸⁰ Українська добровольча армія брала участь у боях у Херсонській області та звільненні її правобережної частини й міста Херсон.⁸¹ Після цього добровольці-націоналісти воювали на Донеччині, обороняючи місто Бахмут.⁸²

24 лютого 2022 року добровольчий підрозділ «Фрайкор» провів мобілізацію особового складу та з того дня бере участь у війні з російськими окупантами. Націоналістичне збройне формування брало участь у боях під Харковом та звільненні Харківської області від російських військ.⁸³ 25 березня 2022 року командир підрозділу, Георгій Тарасенко, загинув під час визволення українською армією сіл на Ізюмському напрямку. Вже 17 квітня того ж року, Указом Президента України йому було посмертно присвоєно звання Герой України.⁸⁴

Після 24 лютого зведений підрозділ УНСО та члени однойменної політичної партії також взяли участь у відсічі агресору. За інформацією, розміщеною на офіційному сайті партії, понад 4 сотні дійсних та колишніх членів партії УНА-УНСО беруть участь у бойових діях у складі підрозділів ТРО, ЗСУ та добровольчих формувань. Крім того, УНСОвці беруть участь у бойових діях у складі зведеного підрозділу УНСО у складі 131-го батальйону Збройних сил України. Загалом, бійці-націоналісти воювали під Києвом й на Сході та Півдні держави.⁸⁵

⁸⁰ Новини України: Дмитро Ярош повідомив про розгортання УДА. Гал-інфо. URL: https://galinfo.com.ua/news/dmytro_yarosh_povidomyv_pro_rozgortannya_uda_381079.html (дата звернення: 27.04.2023).

⁸¹ Ми рухаємося дорогами рідної Херсонщини. Facebook - log in or sign up. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=444616287839684> (дата звернення: 27.04.2023).

⁸² В кожному військовому колективі є свої військові традиції. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1562012864225660> (дата звернення: 27.04.2023).

⁸³ Мирошниченко Е. «Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ». Інтерв'ю з начальником штабу «Фрайкору» Богданом Войцеховським, - ФОТО. 057.ua - Сайт міста Харкова. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolciv-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijšli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojcehovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

⁸⁴ Там само

⁸⁵ Офіційна заява зведеного підрозділу УНСО. УНА-УНСО. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/oficiyna-zayava-zvedenogo-pidrozdilunso> (дата звернення: 27.04.2023)

Із початком повномасштабної війни серйозні зміни стались із Легіоном Свободи. На базі членів ВО Свобода було створено новий батальйон «Свобода», який входить в четверту бригаду оперативного призначення Національної Гвардії України.⁸⁶ Формування було створене у квітні і з того часу брало участь у звільненні Київської області та боях на Сході України у районі Лисичанську, Рубіжного, Горлівки й Бахмуту.⁸⁷ Окрім створення нового підрозділу, націоналістами-ветеранами бойових дій у складі підрозділу Карпатська Січ була відроджена ця бойова одиниця у форматі добровольчого батальйону.⁸⁸ Процес «легалізації» та оформлення підрозділу у склад Збройних Сил України почався вже з травня 2022 року, внаслідок чого він перетворився на 49-окремий батальйон ЗСУ. Збройне формування брало участь у боях із російським агресором на Київщині та Харківщині, де під Ізюмом загинув багаторічний командир батальйону, Олег Куцин.⁸⁹

Доля полку «Азов» стала найбільш трагічною, порівняно з іншими підрозділами, розглянутими у цій роботі. Полк з самого початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну брав участь у бойових діях. Підрозділ тривалий час боровив місто Маріуполь, що на Донеччині, від російських військ, а після здачі міста, брав участь у боях на Півдні України.⁹⁰ Після оточення Маріуполя російськими збройними силами та довгих боїв у ньому, бійці збройного формування, виконуючи наказ військово-політичного керівництва держави, були змушені скласти зброю, в результаті чого, велика кількість особового складу полку потрапила в російський полон. Серед останніх був Денис Прокопенко, командир ОЗСП та його заступник Денис Паламар. Завдяки обмінам полонених військових, частину захисників вдалось

⁸⁶ Батальйон «Свобода» прямим ударом знищив ворожий командний пункт інженерів. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/batalyon-svoboda-priamym-udarom-znyshchyyv-vorozhyy-komandnyy-punkt-inzheneriv/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁸⁷ Там само

⁸⁸ Нужненко С. У Києві на Майдані Незалежності попросились із командиром батальйону «Карпатська Січ» Олегом Куциним. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/foto-proshchannyaia-kyiv-kum/31910499.html> (дата звернення: 27.04.2023).

⁸⁹ Там само

⁹⁰ Азов. До уваги ЗМІ. *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4608 (дата звернення: 27.04.2023).

повернути, водночас, станом на кінець 2022 року, близько 700 бійців «Азову» залишались у російському полоні.⁹¹

Із початком повномасштабної російсько-української війни суттєвих змін зазнала структура та статус крайніх правих збройних формувань.

Як вже було зазначено вище, протягом 2014-2022 років Добровольчий Корпус діяв на волонтерських засадах як нерегулярне збройне формування, існував за рахунок волонтерів та Правого Сектору, а його бійці не отримували зарплату. В той же час, керівництво заявляло про відсутність будь-яких конфліктів між регулярними частинами армії та добровольцями-націоналістами.⁹² Навесні 2022 року керівництво бойової одиниці кардинально змінює політику щодо відмови від інтеграції у регулярну армію. Результатом цього стало прийняття керівництвом ДУК рішення про переведення Добровольчого Корпусу до складу Збройних Сил України шляхом формування окремої військової частини для корпусу націоналістів-добровольців.⁹³ Цей процес зайняв тривалий час, проте вже 12 грудня 2022 року речник підрозділу повідомив, що Добровольчий Український Корпус «Правий сектор» був переформатований у 67-му окрему механізовану бригаду «ДУК» у складі Збройних сил України. Таким чином, крайнє праве збройне формування, яке роками займало радикальну позицію щодо неприєднання до лав регулярної армії, було остаточно інтегроване у склад ЗСУ, перейшовши під командування військово-політичного керівництва держави.⁹⁴

На початку 2023 року ОЗСП НГУ «Азов», після більш ніж восьми років існування у вигляді полку Національної гвардії України, був перетворений на

⁹¹ Азов. Командири гарнізону Маріуполя отримали премію «Української правди» в номінації «Натхнення року». *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4573 (дата звернення: 27.04.2023).

⁹² Увага! Повномасштабна війна та «правий сектор». Офіційний сайт НВП «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/novyny-borotba-duk-ps/uvaga-povnomasshtabna-viyna-ta-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).

⁹³ ДУК «Правий сектор» у структурі ЗСУ. Велика мобілізація. Офіційний сайт НВП «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/novyny-ofitsiyno/duk-pravyu-sektor-u-strukturi-zsu-velyka-mobilizaciya> (дата звернення: 27.04.2023).

⁹⁴ ДУК «Правий сектор» став 67-ю механізованою бригадою ЗСУ. *Новинарня - новини України, що воює*. URL: <https://novynarnia.com/2022/12/12/duk-pravyj-sektor-stav-67-yu-mehanizovanoyu-brygadoyu-zsu/> (дата звернення: 27.04.2023).

бригаду у складі Національної гвардії, ставши однією з штурмових бригад «Гвардії Наступу».⁹⁵

Легіон Свободи наразі воює у складі державних військових та силових інститутів попри те, що на початку бойових дій у 2014 та 2022 років значна частина бійців-націоналістів йшли як учасники добровольчих підрозділів. Таким чином, підрозділи, що входять до Легіону, також є прикладами успішної інтеграції нерегулярних збройних формувань.

Натомість Українській добровольчій армії не вдалось перетворитись на регулярний підрозділ. На відміну від ДУК, якому вдалось легалізуватись у складі ЗСУ, Українська добровольча армія продовжує залишатись нерегулярним збройним формуванням, яке не отримує державного фінансування і повного забезпечення⁹⁶. За словами речника УДА, Дмитра Сінченка, ані попередня, ані нинішня влада не хотіла погоджуватись на легалізацію нерегулярних підрозділів в обмін на збереження їх внутрішньої структури, командного складу та невтручання у їх внутрішні справи. Після 24 лютого 2022 року, паралельно відбулося як відродження добровольчих батальйонів, так і поновлення перемовин про їх легалізацію, проте у випадку УДА, компромісу досягти не вдалось. У цьому речник нерегулярного збройного формування звинувачує керівництво держави, яке, на його думку, дозволяє легалізуватись тільки тим, хто демонструє політичну лояльність.⁹⁷

Водночас чисельність добровольчої армії значно зросла, порівняно із 2018 роком. За словами керівника УДА, Дмитра Яроша, станом на квітень 2022 року, УДА складалась з Головного Штабу, чотирьох батальйонів, медичного батальйону «Госпітальєри», зведеного загону «УДА-Південь», навчального

⁹⁵ Азов. Відтепер «Азов» бригада Національної гвардії України. *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4621 (дата звернення: 27.04.2023).

⁹⁶ На фронт без повістки. Чому на дев'ятому році війни все ще існують добробати. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/na-front-bez-povistky-chomu-na-dev-iatomu-rotsi-vijny-vse-shche-ismuiut-dobrobaty/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁹⁷ Там само

центру, Служби безпеки та партизанської групи на тимчасово окупованій території.⁹⁸

«Фрайкор» також залишається нерегулярним добровольчим підрозділом, який існує за рахунок волонтерів та не отримує державного фінансування.⁹⁹ Натомість чисельність підрозділу зростає. За словами командира підрозділу, Богдана Войцехівського, за чисельністю особового складу «Фрайкор» є більшим за роту, але меншим за батальйон.¹⁰⁰

Як вже було зазначено вище, крайні праві збройні формування та пов'язані із ними організації готувались до бойових дій до 24 лютого 2022 року. Так в середині січня 2022 року, більш ніж за місяць до початку повномасштабної війни, полк «Азов» проводив навчання щодо дій бійців під час російського вторгнення в Україну.¹⁰¹ Добровольчий Український Корпус «Правий сектор», починаючи від весни 2021 року, також готувався до російського вторгнення під керівництвом Головного Штабу Корпусу.¹⁰² Окрім бойових підрозділів, які перебували в зоні бойових дій, резервні сотні ДУК та члени партії в різних регіонах країни регулярно проводили вишколи з метою підготовки до війни.¹⁰³ Добровольча армія діяла схожим чином. Незадовго до повномасштабного вторгнення російських військ, начальник Штабу УДА заявляв про готовність добровольців-націоналістів захищати Україну та їхню участь у формуванні загонів Територіальної оборони.¹⁰⁴

⁹⁸ Нардепка Яна Зінкевич стала заступником командувача УДА - Новини Києва | Big Kyiv. Великий Київ. URL: <https://bigkyiv.com.ua/nardepka-yana-zinkevych-stala-zastupnykom-komanduvacha-uda/> (дата звернення: 27.04.2023).

⁹⁹ Мирошніченко Е. «Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ». Інтерв'ю з начальником штабу «Фрайкору» Богданом Войцеховським, - ФОТО. 057.ua - Сайт міста Харкова. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolcih-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijšli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-voicehovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰⁰ Там само

¹⁰¹ Полк «Азов» перевірів бойову готовність. Головна | Азов. URL: <https://azov.org.ua/polk-azov-pereviriv-bojovu-gotovnist/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰² Правий Сектор. ДУК «Правий сектор» на війні: запитання та відповіді, 2022. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8yjb6gUA_oM&t=270 04:30 (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰³ Вишкіл підрозділів ДУК ПС східного регіону. Офіційний сайт НВР «Правий сектор». URL: <https://pravuysektor.info/novyny-borotba/vyshkil-pidrozdiliv-duk-ps-shidnogo-regionu> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰⁴ Ukrinform. Начальник штабу Української добровольчої армії: ми сильні, як ніколи. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3405712-nacalnik-stabu-ukrainskoi-dobrovolcoi-armii-mi-silni-ak-nikoli.html> (дата звернення: 27.04.2023).

УНА-УНСО також готувався до війни, як і їх колишні однопартійці з ДУК та УДА: партія проводила військові вишколи для громадян України, в рамках яких націоналісти навчали українців елементам вогневої, тактичної, медичної та саперної підготовки.¹⁰⁵ Партія ВО «Свобода» займалась підготовкою до масштабних бойових дій через організацію Легіон Свободи. Незадовго до подій 24 лютого 2022 року, на Львівщині відбулись збори Легіону Свободи, де ветерани бойових дій обговорили свої дії у випадку початку війни та взяли участь у навчальних стрільбах.¹⁰⁶ Підготовка «Фрайкору» до повномасштабної війни трохи відрізнялась від підготовки інших підрозділів з огляду на те, що він був нерегулярною бойовою одиницею. Окрім регулярного проведення вишколів та тренувань, представники підрозділу були змушені закупати легальну зброю та військове обмундирування.¹⁰⁷

Окрім активізації, повернення на лінію фронту та розширення тих підрозділів, які існували до повномасштабного вторгнення, після 24 лютого 2022 року, відбувається масове відродження тих збройних формувань, які кілька років тому брали участь у бойових діях на Сході України, проте згодом були розпущені.

Батальйон Братство Дмитра Корчинського де-факто є реінкарнацією роти «Свята Марія», яка припинила своє існування ще в 2016 році. За інформацією, розміщеною на офіційній Фейсбук-сторінці підрозділу, Батальйон Братство було створено 24 лютого 2022 у Києві членами партії Братство та християнами різних конфесій. Засновником батальйону був лідер партії Братство, Дмитро Корчинський. Підрозділ брав участь у бойових діях на Київщині, Харківщині та на Півдні України.¹⁰⁸ Після російського вторгнення у 2022 році у Києві також було створено Батальйон Територіальної Оборони «ОУН» (ДФТГ №25 міста

¹⁰⁵ Спільний вишкіл патріотичних організацій. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/spilnyy-vyshkil-patriotychnyh-organizaciyi> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰⁶ На Львівщині відбулися збори Легіону Свободи! - ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/news/na-lvivshhyni-vidbulysya-zbory-legionu-svobody/268993/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰⁷ Мирошниченко Е. "Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ". Інтерв'ю з начальником штабу "Фрайкору" Богданом Войцеховським, - ФОТО. *057.ua - Сайт міста Харкова*. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolciv-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijsli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojcehovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁰⁸ Батальйон Братство Дмитра Корчинського. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/BatalionBratstvo/> (дата звернення: 27.04.2023).

Києва) на чолі з Миколою Коханівським.¹⁰⁹ Батальйон став ще одним підрозділом, який припинив своє існування ще в 2016, проте був відроджений у новому форматі. У 2022 році новостворений батальйон брав участь у бойових діях на Київщині, Харківщині, Донбасі та півдні України. Окрім батальйону Територіальної Оборони «ОУН», члени організації беруть участь у війні у складі добровольчих формувань та інших підрозділів ЗСУ.¹¹⁰

За словами Дмитра Корчинського, майбутні учасники батальйону почали підготовку до російського вторгнення з моменту накопичення РФ ударних угруповань біля українського кордону.¹¹¹ Члени Добровольчого руху ОУН діяли аналогічно. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ, рух ОУН провів збори керівництва організації, на яких були ухвалені рішення про проведення мобілізаційних зборів бійців та ветеранів Добровольчого батальйону «ОУН», підготовку мобілізаційного центру й бази для підрозділу у випадку початку бойових дій.¹¹²

Батальйон Братство був створений як добровольчий підрозділ і залишається ним станом на початок 2023 року, існуючи на волонтерських засадах за рахунок пожертв громадян України.¹¹³

На відміну від нього, підрозділ ОУН формально був легалізований від моменту створення. Водночас в наступні місяці між військовим командуванням та представниками підрозділу націоналістів виник конфлікт¹¹⁴. Микола Коханівський у інтерв'ю у жовтні 2022 року заявляв про наявність проблем із легалізацією підрозділу. Для керівника батальйону є принциповим визнання

¹⁰⁹ KoshoveNko TV UA. Микола Коханівський. Провідник ДР ОУН звернувся до українського народу, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3qIXzy3k9As> (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹⁰ Буревій М.К. Добре було б підвести підсумок року, та щось важкувато, рік такий... *Telegram*. URL: <https://t.me/kohanivskiy/2925> (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹¹ «Той день коли...». Дмитро Корчинський - про Бога і людину, війну, Валерія Курінського та Тараса Компаніченка., 2022. *YouTube*. 00:14 URL: https://www.youtube.com/watch?v=oz1K55z_ZTw&t=14 (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹² 19 лютого відбулись збори Проводу Добровольчого Руху ОУН. | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/19-lyutogo-vidbulys-zbory-provodu-dobrovolchogo-ruhu-oun/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹³ Батальйон Братство. Зимовий збір! *Telegram*. URL: <https://t.me/BatalionBratstvo/627> (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹⁴ «Той день коли...». Микола Коханівський: про Зеленського і Порошенка, війну, добровольців та традиції ОУН., 2022. *YouTube*. 46:48 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MTT1y2c7w7g&t=2808> (дата звернення: 27.04.2023).

збройного формування як підрозділу, в назві якого була б згадка про ОУН, за аналогією з іншими крайніми правими підрозділами. Натомість військово-політичне керівництво попри обіцянки та існування бойового підрозділу націоналістів, не йде на цей крок. Через це, попри відродження бойової одиниці ОУН та її включення у Територіальну оборону, бійці залишаються незадоволеними нинішньою ситуацією. Крім того, за словами Коханівському, саме це є причиною переведення націоналістів у інші підрозділи, що призвело до зменшення чисельного складу націоналістичного збройного формування з 350 осіб на початку війни до близько 100 бійців восени 2022 року.¹¹⁵

Третім типом крайніх правих збройних формувань після повномасштабного вторгнення Росії є нові підрозділи, які були створені українськими крайніми правими у відповідь на російську агресію. Всі збройні формування цього типу можна назвати нащадками полку ОЗСП «Азов» та азовського руху, представниками якого вони були створені.

Саме на базі Азовського руху після 24 лютого виникає підрозділ, який згодом стане одним із найбільших крайніх правих збройних формувань. У перші години повномасштабної російсько-української війни міста Києва ветеранами ОЗСП НГУ «Азов» та представниками партії Національний Корпус створюється добровольчий загін ТРО «Азов». У такому вигляді збройне формування брало участь у обороні столиці та Київської області. Згодом загін було розширено та перетворено на окремий полк спеціального призначення ССО «Азов» у складі Збройних сил України, а у Харкові, Чернігові, Сумах, Дніпрі та Луцьку були сформовані підрозділи «Азов», які також воювали на різних ділянках фронту.¹¹⁶

У наступні місяці праворадикальне збройне формування брало участь у бойових діях на Запоріжжі та Донеччині, а 26 січня 2023 року полк ССО «Азов» було перетворено на 3-тю окрему штурмову бригаду Сухопутних військ ЗСУ.

¹¹⁵ Там само

¹¹⁶ 3-я окрема штурмова бригада. URL: <https://goazov.com.ua/> (дата звернення: 27.04.2023).

Новостворена бригада одразу приступила до виконання бойових завдань на Бахмутському напрямку.¹¹⁷

Іншим підрозділом, створеним «азовцями», є спецпідрозділ «Кракен». Спеціальний підрозділ Головного управління розвідки «Кракен» був створений на базі добровольців з числа ветеранів полку «Азов» та членів харківського осередку партії Національний Корпус після російського повномасштабного вторгнення в Україну. Командиром підрозділу став Костянтин Немічев, член Національного Корпусу та колишній кандидат на посаду харківського міського голови від цієї політичної сили.¹¹⁸

За кілька днів після російського вторгнення добровольцям вдалось мобілізувати 1500 чоловік та взяти участь у обороні Харкова. Вже у березні того ж року ветерани «Азову» та харків'яни-добровольці створили окремий розвіддиверсійний підрозділ «Кракен» Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Протягом наступних місяців підрозділ брав участь у боях з російськими військовими у Харківській області та звільненні населених пунктів Харківщини та Луганщини. Зокрема, «Кракен» звільнив Руську Лозову, Куп'янськ та Балаклію.¹¹⁹

Єдиним новоствореним підрозділом, який не мав прямих зв'язків з Національним Корпусом, проте може вважатись одним із спадкоємців батальйону «Азов», є «Реванш». Добровольчий батальйон «Реванш» було створено у перші дні повномасштабного вторгнення РФ добровольцями з Києва та Харкова.¹²⁰ Бійці брали участь у звільненні від окупантів Київської області, боях на Херсонщині, Миколаївщині та Луганщині.¹²¹ Засновником та командиром батальйону є Богдан Ходаковський, український громадський,

¹¹⁷ Папіна О. ССО "Азов" стали частиною Сухопутних військ та вже воюють під Бахмутом. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/367272-ss0-azov-stali-castinou-suhoputnih-vijsk-ta-vze-vouut-pid-bahmutom/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹¹⁸ Kunkle F. Ukraine's volunteer «Kraken» unit takes the fight to the Russians. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/03/ukraine-kraken-volunteer-military-unit/> (date of access: 27.04.2023).

¹¹⁹ Від добровольців до елітного формування. Історія харківського спецпідрозділу ГУР "Кракен". *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. URL: <https://gur.gov.ua/content/vid-dobrovoltziv-do-elitnoho-formuvannia-istoriia-kharkivskoho-spetspidrozdlu-hur-kraken.html> (дата звернення: 27.04.2023).

¹²⁰ Батальйон «Реванш». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/battalonR/> (date of access: 27.04.2023).

¹²¹ Koshelnik_TV. Ходаковський. «Реванш», Зеленський, Стерненко и радио Байрактар., 2022. YouTube. 08:28. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rKtZh4up5W4&t=508> (дата звернення: 27.04.2023).

політичний та військовий діяч, ветеран бойових дій у зоні АТО, колишній член партії «Братство» та засновник крайньої правої консервативної організації «Традиція і Порядок».¹²² Ряд активістів даної організації є колишніми ветеранами батальйону «Азов», зокрема Дмитро Іванов, один з керівників «силового блоку» Традиції і Порядку. Сам консервативний рух неодноразово співпрацював з Національним Корпусом до повномасштабного російського вторгнення¹²³.

На відміну від інших збройних формувань з третьої групи, батальйон Реванш зазнав найбільш серйозних змін у своїй структурі. У інтерв'ю влітку 2022 року лідер Реваншу заявляв про початок процесу інтеграції нерегулярного добровольчого батальйону до складу Збройних Сил України і перетворення Реваншу за зразком Легіону Свободи, який не є єдиним підрозділом і складається з різних бойових одиниць, на об'єднання бійців, які поділяють спільні цінності та ідеї, але служать в різних підрозділах.¹²⁴ Вже на початку 2023 року трансформація батальйону була завершена. Таким чином, нерегулярне збройне формування було перетворене на об'єднання однодумців, більшість з яких змогли легалізуватись у складі регулярних спеціальних підрозділів Збройних сил України, де і продовжують брати участь у бойових діях.¹²⁵

Майбутні учасники новостворених крайніх правих збройних формувань брали участь у підготовці до бойових дій, на рівні з ветеранами та бійцями інших націоналістичних підрозділів. Так, партія Національний Корпус, представники якої згодом сформували 3-тю бригаду та спецпідрозділ «Кракен», перед повномасштабним вторгненням проводила вишколи з цивільної оборони для населення та членів політичної сили.¹²⁶

¹²² Ходаковський Богдан Васильович. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/politician/156845/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹²³ Від стрілянини, штурмів та розгону прайдів до політичної партії. Що відомо про «Традицію і порядок»? Громадське телебачення - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні. URL: <https://hromadske.ua/posts/vid-strilyanini-shturmiv-ta-rozgonu-prajdiv-do-politichnoyi-partiyi-sho-vidomo-pro-tradiciyu-i-poryadok> (дата звернення: 27.04.2023).

¹²⁴ Koshelnik_TV. Ходаковський. «Реванш», Зеленский, Стерненко и радио Байрактар., 2022. YouTube. 13:22. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rKtZh4up5W4&t=802> (дата звернення: 27.04.2023).

¹²⁵ Реванш: Тактична Група. Ми повертаємось. Telegram. URL: https://t.me/revanche_tactical/569 (дата звернення: 27.04.2023).

¹²⁶ У Києві пройшов масштабний вишкіл для цивільного населення - Національний Корпус. Національний Корпус. URL: <https://web.archive.org/web/20220304054613/https://nationalcorps.org/u-kiyevi-projshov-masshtabnij-vishkil-dlya-civilnogo-naseleण्या/> (дата звернення: 28.04.2023).

Майбутні бійці «Реваншу» діяли аналогічно. В інтерв'ю ще до повномасштабної війни майбутній лідер Реваншу заявляв, що він разом з однодумцями з Традиції і Порядку та створеної на базі даної організації Консервативної партії, займався тренуванням українських громадян, які прагнули отримати військові навички в умовах загрози російського вторгнення.¹²⁷ В червні 2022 року Богдан Ходаковський стверджував, що знав точну дату російського вторгнення в Україну за три місяці до цього і готувався разом з однодумцями до партизанського спротиву агресорові, а не до протистояння російській армії разом з ЗСУ.¹²⁸

2.3 Висновки до другого розділу

Проаналізувавши історію крайніх правих збройних формувань, можна зробити декілька висновків.

По-перше, за ознакою того, в якому статусі підрозділи виникли, крайні праві збройні формування можна розділити на ті, які з моменту створення належали до лав регулярних силових структур України, нерегулярні збройні формування, створені добровольцями, та організації, які об'єднують військових, що належать до певної політичного руху (Легіон Свободи, пов'язаний з партією ВО Свобода та Традиція і Порядок, з активістів якої було створено Реванш). Ті крайні праві бойові одиниці, які брали участь у повномасштабній російсько-українській війни, можна поділити на інші три категорії: тих, які не припиняли існування до 24 лютого, тих, що були відроджені у 2022 році, та тих, які були створені як цілковито нові підрозділи.

По-друге, проаналізувавши політичні організації, на базі яких виникли крайні праві збройні формування, доведено, що усі вони є нащадками трьох організацій: Правого Сектору, батальйону «Азов» та створеного вихідцями з батальйону азовського руху, й партії ВО Свобода. При цьому майже усі крайні праві збройні

¹²⁷ Богдан Ходаковський. Б.Ходаковський: військова підготовка громадян, 2022. YouTube. 01:30. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=f18hUliTCEY&t=90> (дата звернення: 27.04.2023).

¹²⁸ Koshelnik_TV. Ходаковський. «Реванш», Зеленский, Стерненко и радио Байрактар., 2022. YouTube. 01:55 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rKtZh4up5W4&t=115> (дата звернення: 27.04.2023).

формування мають відповідні політичні організації, з якими вони прямо пов'язані.

По-третє, хронологічно історію українських крайніх правих збройних формувань можна поділити на три етапи. Першим етапом є етап виникнення даного феномену в історії сучасної України, що відбувся у 2014 році, коли націоналістичні підрозділи були створені та почали брати участь у бойових діях на Сході України. З 2015-2016 років почався другий етап, який тривав аж до 24 лютого 2022 року. У цей час відбувається занепад руху крайніх правих збройних формувань, який полягав у розформуванні одних підрозділів, виведенні із зони бойових дій та зменшенню чисельності інших. Єдиним націоналістичним підрозділом, який виник під час другого етапу, був добровольчий підрозділ Фрайкор. Із початком повномасштабної російсько-української війни починається третій етап історії крайніх правих збройних формувань в Україні, який можна назвати етапом відродження даного руху. Протягом 2022 року та на початку 2023 спостерігається зростання кількості та чисельності особового складу націоналістичних підрозділів. Паралельно з розширенням та поверненням у зону бойових дій тих збройних формувань, яким вдалось пережити другий етап, відбувається відродження тих бойових одиниць, які були розформовані в минулі роки та створення цілком нових підрозділів.

Також протягом всього періоду існування українських крайніх правих збройних формувань військово-політичне керівництво держави проводило політику, спрямовану на інтеграцію тих підрозділів, які були створені як нерегулярні бойові одиниці. До 2022 року така політика була успішною лише частково. Вдалось інтегрувати батальйон «Карпатська Січ» та частково Добровольчий батальйон ОУН, що призвело до колапсу нерегулярного підрозділу. Натомість, ДУК та УДА, які були найбільшими організаціями, так і залишились нерегулярними добровольчими формуваннями.

Із початком повномасштабного російського вторгнення, ситуація радикально змінилась, що призвело до прискорення процесу інтеграції. Новостворені підрозділи, переважно, створювались із самого початку як регулярні бойові

одиниці. Добровольчий Український Корпус був легалізований як окрема механізована бригада. Аналогічні процеси відбулися з Карпатською Січчю та батальйоном Реванш. Отже, процес легалізації крайніх правих збройних формувань після 2022 року можна назвати загалом успішним, хоча й остаточно не завершеним, оскільки паралельно із легалізацією багатьох підрозділів, нерегулярними збройними формуваннями залишаються УДА, Братство та Фрайкор, останні двоє з яких є незначними за кількістю особового складу.

3. ІДЕОЛОГІЯ КРАЙНІХ ПРАВИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.

Прагнувши з'ясувати ідеологію крайніх правих підрозділів, слід також проаналізувати світоглядно-ідеологічні переконання пов'язаних із ними організацій, оскільки всі крайні праві збройні формування були або створені на базі конкретних радикальних правих організацій з певною ідеологією, або самі стали фундаментом для створення подібних рухів. Аналіз їх ідейних засад дасть змогу зрозуміти ідеологічний спектр різних крайніх правих збройних формувань, з'ясувати відмінності між ними та провести порівняльний аналіз.

3.1 Ідеологія представників азовського руху.

Як вже було зазначено в цій роботі, під азовським рухом тут будуть розумітись ті підрозділи, які є нащадками батальйону «Азов» та рухів, утворених вихідцями з нього. У вузькому значенні, розуміючи під азовським рухом сам батальйон «Азов» (бригаду «Азов» НГУ) та підрозділи, створені представниками партії Національний Корпус, до таких збройних формувань відносяться обидві бригади «Азов» та спеціальний підрозділ «Кракен». У більш широкому значенні до цього переліку слід додати «Реванш», підрозділ «Фрайкор» та батальйон Братство, оскільки вони також були створені ветеранами батальйону «Азов» й учасниками азовського руху.

Перш за все, варто розглянути ідеологію бригади НГУ «Азов» та її трансформацію протягом часу. Керівництво колишнього полку та сам підрозділ з часу його заснування звинувачували в підтримці ідеології неонацизму та правого екстремізму. «Азов» став мішенню для спекуляцій критиків з різних боків: від російських високопосадовців та проросійських громадських діячів в Україні до західних дослідників та політиків. Подібні заяви часто базувались на біографії засновника підрозділу, Андрія Білецького, та історії організації Патріот України, представники якої і стали «ядром» батальйону «Азов» у 2014 році.

Як писав Андреас Умланд, Білецького дійсно звинувачували в нацистських та расистських висловлюваннях й текстах аналогічного спрямування, написаних ним ще за часів перебування на посаді лідера харківської ультраправої

організації Патріот України. Водночас сам Білецький у інтерв'ю 2015 року називав подібні заяви фейками, створеними російською пропагандою.¹²⁹ Вже у 2019 році в черговому інтерв'ю політик стверджував, що він є виключно українським націоналістом, а не неонацистом, а також заявляв про підтримку надання українського громадянства тим іммігрантам, які б відслужили у вітчизняних Збройних силах. Крім того, Білецький заявив, що серед бійців «Азову» та членів Національного Корпусу є багато представників національних меншин, в тому числі євреїв та росіян.¹³⁰

Іншою причиною для звинувачень «Азову» в нацизмі та расизмі, яку також згадує пан Умланд, є те, що в 2014 році батальон було створено за рахунок добровольців-членів ультраправих організацій Патріот України та «Соціал-Національна Асамблея». Зокрема, політолог пише, що члени Соціал-Національної Асамблеї брали участь у побитті людей неслів'янської зовнішності наприкінці 2000-х років.¹³¹

Не зважаючи на певні біографічні факти та ідеологічні погляди тих осіб, які стояли у витоків збройного формування, з часом у полку «Азов» простежується процес його поступової деідеологізації. Так український політолог Антон Шеховцов відзначає той факт, що підрозділ був створений праворадикалами, проте вже у 2015-16 роках почався процес деполітизації полку, в результаті чого «Азов» кардинально змінився.¹³² Такий процес можна пов'язати з тим, що частина ветеранів підрозділу покинула бойову одиницю та почала займатись суспільно-політичною діяльністю. Зокрема, Андрій Білецький був обраний депутатом Верховної ради України та згодом разом із соратниками з СНА/ПУ

¹²⁹ Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the "Azov" Battalion in 2014, *Terrorism and Political Violence*, 31:1, 112-113, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaydan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).

¹³⁰ В гостях у Гордона. Андрей Билецкий. "В гостях у Дмитрия Гордона" (2019). YouTube. 24:15. URL: <https://youtu.be/paQBjBdAmbY?t=1455> (дата звернення: 27.04.2023).

¹³¹ Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaydan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the "Azov" Battalion in 2014, *Terrorism and Political Violence*, 31:1, 112, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaydan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).

¹³² Утро Февраля. «Не было бы «Азова», они (российская пропаганда) бы выдумали что-нибудь ещё» - Антон Шеховцов, 2022. YouTube. 03:50. URL: <https://youtu.be/hxmOtgFt7Ls?t=230> (дата звернення: 27.04.2023).

заснував вищезгадану політичну партію Національний Корпус, зосередившись на участі у вітчизняній політиці.

Відмежування полку «Азов» від діяльності Національного Корпусу спостерігалось ще під час президентських виборів у 2019 році. Так під час виборчої кампанії на виборах президента України, активісти Національного Корпусу неодноразово проводили акції проти Петра Порошенка, який був одним із кандидатів у президенти.¹³³ Водночас полк «Азов» офіційно виступив проти втягування військових у політичну агітацію та контрагітацію кандидатів й заявив про відсутність будь-яких конфліктів між представниками збройного формування та іншими підрозділами на політичному ґрунті. Крім того, прес-служба заявила про те, що особовий склад полку не бере участі у громадській діяльності колишніх ветеранів підрозділу та не може нести відповідальність за їх вчинки, хоча і вважає їх побратимами, «пов'язаними між собою кров'ю».¹³⁴ Таким чином, полк «Азов» де-факто відмежувався від діяльності Національного Корпусу.

Під час повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році, Андреас Умланд також заявив, що попри ультраправе походження «Азову», підрозділ з часом став деідеологізованим через велику кількість добровольців, які обирають саме «Азов» як потужну військову одиницю.¹³⁵ Сам полк вже під час повномасштабної російсько-української війни оприлюднив звернення до російських військових, в якому засудив ідеології нацизму та сталінізму, заявив про схожість путінського та гітлерівського режимів, згадав, що в «Азові» служать люди багатьох національностей та різних релігійних поглядів та закликав росіян скинути нацистський путінський режим.¹³⁶

¹³³ Свобода Р. «Нацкорпус» проти Порошенка і МВС. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vasha-svoboda-natskorpus-proty-poroshenka-i-mvs/29814782.html> (дата звернення: 27.04.2023).

¹³⁴ Вісточка з передової: офіційна заява прес-служби полку «Азов» про маніпуляції іменем нашого підрозділу. *Головна | Азов*. URL: <https://azov.org.ua/ofitsiina-zaiava/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹³⁵ France 24. Azov Regiment takes centre stage in Ukraine propaganda war. France 24. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20220325-azov-regiment-takes-centre-stage-in-ukraine-propaganda-war> (date of access: 27.04.2023).

¹³⁶ Обращение к русским солдатам. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/obrashhenye-k-russkym-soldatam/> (дата звернення: 27.04.2023).

Отже, враховуючи вищеперераховані факти, можна зробити висновок, що хоча батальйон «Азов» та його засновники дійсно вийшли з праворадикального чи навіть правоекстремістського руху, згодом підрозділ майже повністю втратив своє початкове ідеологічне забарвлення.

Бойовими одиницями, які найбільш тісно пов'язані з азовським рухом та партією Андрія Білецького, є спеціальний підрозділ «Кракен» та 3-тя окрема штурмова бригада Сухопутних військ ЗСУ. Оскільки їхнє командування та значна частина особового складу є представниками Національного Корпусу, то слід розглянути ідеологічні погляди даної організації в цій роботі.

Майкл Колборн у своїй роботі, окрім батальйону «Азов», який став засновником азовського руху, виділяє партію Національний Корпус та її силове крило - Національні Дружини як ключові елементи даного руху.¹³⁷ Розглядаючи ідеологію азовського руху, журналіст виділяє, серед інших, такі її основні елементи: елітизм, традиціоналізм, націоналізм, який полягає у вірі в націю (українську етно-культурну ідентичність) як в органічну форму життя, підтримка відродження нації та можливість застосування насильства задля збереження нації.¹³⁸

Офіційно ідеологічні засади політичної сили можна побачити у її політичній програмі. Партія Національний Корпус підтримує: пріоритет національних інтересів як визначальний курс для сучасної України, жорстку міграційну політику та протидію нелегальній імміграції, створення Балто-Чорноморського союзу замість курсу на вступ до Європейського Союзу, який представники політичної сили називають «Брюссельською бюрократією». Партія також виступає за ускладнення отримання українського громадянства, «сильну державу» й «економічний націоналізм», україноцентризм у культурній та освітній сферах, традиційні сімейні цінності та укріплення інституту сім'ї як

¹³⁷ Colborne M. From the fires of war: Ukraine's Azov Movement and the Global Far Right. ibidem Press, 2022. P. 60

¹³⁸ Ibid, P. 55-56

союзу чоловіка і жінки, створення на державному рівні системи націонал-патріотичного виховання дітей та молоді.¹³⁹

Отже, дану партію однозначно можна визначити як праворадикальну. Крім того, в даному контексті виникає потреба детальніше розглянути таке поняття як націоналізм.

Ентоні Сміт у роботі «Nationalism. Theory, ideology, history» наводить таке визначення націоналізму: націоналізм - ідеологічний рух, який ставить на меті досягнення та підтримку автономії, єдності та самобутності населення, яке деякі з його представників вважають реальною або потенційною «нацією».¹⁴⁰

Сміт також розглядає поділ націоналізму на етнічний та громадянський, базуючись на роботі Ганса Кона (Hans Kohn) «The idea of nationalism», який, в свою чергу, розрізняв дві форми націоналізму: ту, що виникла на схід від Рейну та ту, що виникла західніше цієї річки. Кон вважав, що «східний» націоналізм базувався на ідеї того, що нація є органічною формою, яка складається з людей спільного етнічного походження та культури, якими вони володіють від народження. Натомість «західний» націоналізм базується на ідеї того, що нація є раціональним об'єднанням громадян, що проживають на певній території та підкоряються єдиним законам. Ентоні Сміт підтримує дану концепцію, називаючи перший вид націоналізму етнічним або органічним, а другий - громадянським або волюнтаристським, оскільки останній теоретично дозволяє індивідам обирати до якої нації вони хочуть належати.¹⁴¹

Відповідно можна стверджувати, що партія Національний Корпус також притримується ідеології українського етнічного націоналізму.

Для більш детального аналізу ідеологій та встановлення спільних й відмінних ідеологічних концептів організацій, афілійованих з крайніми правими збройними формуваннями, можна використати морфологічний аналіз ідеологій,

¹³⁹ Програма партії - Національний Корпус. *Національний Корпус*. URL: https://web.archive.org/web/20220302003608/https://nationalcorps.org/programm_nk/ (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁴⁰ Smith A. D. *Nationalism. Theory, ideology, History*. 2nd ed. Cambridge : Polity Press, 2010. P. 9. URL: <https://dokumen.pub/nationalism-theory-ideology-history-2nd-ed-0745651275-9780745651279.html> (date of access: 27.04.2023).

¹⁴¹ Smith A. D. *Nationalism. Theory, ideology, History*. 2nd ed. Cambridge : Polity Press, 2010. P. 42-43. URL: <https://dokumen.pub/nationalism-theory-ideology-history-2nd-ed-0745651275-9780745651279.html> (date of access: 27.04.2023).

запропонований Майклом Фріденом. Дослідник вважає, що ідеологія складається з концептів, які є універсальними формами, з яких складаються всі ідеології та бувають трьох видів: ядерні (ключові для формування ідеології), суміжні (допомагають ядерним визначати себе та формують «обличчя» ідеології) та периферійні (ефемерні, які можуть з часом покидати ідеологію або ті, що виникають як реакція на актуальні події). Самі ж ідеології визначаються не стільки наявністю в них тих чи інших концептів, скільки вагою та значенням, які в ній мають окремі концепти. Саме ті концепти, які змогли «перемогти» у протистоянні з іншими і стали ядерними або центральними.¹⁴²

У своїх роботах Фріден досліджує й націоналізм. Для дослідника ця ідеологія є фрагментарною, тобто такою, яка володіє обмеженою кількістю концептів, які взаємодіють у ній та намагається пояснити себе, використовуючи ядерні концепти інших ідеологій. Для ідеології націоналізму, за Фріденом, ядерними концептами є: нація, підвищення цінності нації, політико-інституційне вираження двох попередніх концептів (національна держава), час і місце, які є визначними для соціальної ідентичності та почуття й емоції, які мають бути викликані фактом приналежності до нації.¹⁴³

Використовуючи дану методологію, можна побачити те, що для ідеології Національного Корпусу ядерними концептами будуть: українська нація, в її етнічному розумінні, підвищення її цінності, Україна як національна держава, українська земля після здобуття Україною незалежності та любов до нації. Натомість периферійними концептами будуть: соціальний консерватизм, ідея «сильної держави» та євроскептицизм.

Як вже було зазначено вище, крайні праві підрозділи, які також можна віднести до азовського руху, в широкому розумінні цього терміну, були створені тими організаціями, які були створені організаціями чи особами, дотичними до азовського руху.

¹⁴² Цит. за: Чутков С. С. Морфологический анализ идеологии М. Фридена. *Метод.* 2016. № 6. С. 336–339. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/morfologicheskiy-analiz-ideologii-m-fridena> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁴³ Там само, С. 342-344

Однією з таких організацій є підрозділ Фрайкор, чий засновники були колишніми представниками азовського руху. У попередньому розділі було згадано, що це праворадикальне збройне формування має політичне крило - військово-патріотичну організацію «Фрайкор», яке й займається громадсько-політичною діяльністю. За словами співзасновника та діючого лідера Фрайкору Богдана Войцеховського в інтерв'ю Радіо Свободі, організація стоїть на засадах націонал-консерватизму, підтримує християнство та традиційні цінності. Через це Фрайкор негативно ставиться до ЛГБТ-руху та брав участь у проведенні акцій проти представників цієї спільноти. Колишній лідер та співзасновник руху вважав, що протистояння фрайкорівців з ЛГБТ ідейне, оскільки останні борються за здобуття привілеїв та прагнуть обмежити свободу інших¹⁴⁴. Крім того, організація зарекомендувала себе як антиросійський, патріотичний та антикомуністичний рух, оскільки неодноразово організовувала акції проти проросійських політиків, радянських пам'ятників та організовувала марші та заходи ветеранів АТО/ООС.¹⁴⁵

Іншим збройним формуванням, яке можна вважати нащадком азовського руху, є Реванш, оскільки багато активістів Традиції і Порядку на базі якої був сформований добровольчий батальйон, були ветеранами батальйону «Азов». Реванш, як було зазначено раніше, є колишнім добровольчим батальйоном, що був перетворений на об'єднання військових близьких ідеологічних поглядів з різних підрозділів. Ідеологічні погляди багатьох бійців Реваншу та її лідера можна визначити, розглянувши ідеологію Традиції і Порядку.

Ця організація стояла на засадах традиціоналізму, консерватизму, патріотизму та християнських цінностей. Вона виступала за сімейні цінності та неодноразово влаштовувала акції проти феміністичного й ЛГБТ-руху.¹⁴⁶ Майкл Колборн називає Традицію і Порядок невеликою християнською ультраправою

¹⁴⁴ Добровolecь Георгій Тарасенко: «Ворога обов'язково буде знищено й вигнано з українських земель...». АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/08/dobrovolecz-georgij-tarassenko-voroga-obovyazkovo-bude-znyshheni-j-vygnano-z-ukrayinskyh-zemel/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁴⁵ Там само

¹⁴⁶ Ходаковський Богдан Васильович. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/politician/156845/> (дата звернення: 27.04.2023).

організацією, яка позиціонує себе як захисника християнських цінностей. Ідейні корені Традиції і Порядку автор вбачає у неофашистській організації Реванш, активістами якої були майбутні члені Традиції і Порядку, включно з її майбутнім лідером, Богданом Ходаковським. Сама ж організація, за словами Колборна, переважно фокусується на анти-ЛГБТ активізмі.¹⁴⁷

На думку Андреаса Умланда, Традиція і Порядок це ультраконсервативна київська організація, заснована ветеранами АТО. Традиція і Порядок є ворожою до ліво-ліберальних цінностей та іноземного впливу в Україні, й позиціонує себе як організацію християнських фундаменталістів.¹⁴⁸ Реванш на своїй офіційній сторінці у Фейсбучі також наголошує на важливості віри у Бога та християнських цінностей українців, які мають призвести до релігійного відродження європейської цивілізації.¹⁴⁹

Ідеологічно близьким до Реваншу можна вважати батальйон Братство, політичним крилом якого є однойменна політична партія під керівництвом Дмитра Корчинського. За словами Андреаса Умланда, сам Дмитро Корчинський та члени його партії брали участь у створенні батальйону «Азов» у 2014 році.¹⁵⁰ Як було згадано в попередньому розділі, згодом Корчинський з однодумцями змогли створити своє збройне формування, яке було відроджене після 24 лютого 2022 року як батальйон Братство. Отже, дану бойову одиницю також можна віднести до азовського руху і розглядати разом з іншими підрозділами, які також належать до нього.

¹⁴⁷ Colborne M. From the fires of war: Ukraine's Azov Movement and the Global Far Right. ibidem Press, 2022. P. 76-77

¹⁴⁸ Umland, A., & Tarasiuk, T. (2021). Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. (Illiberalism Studies Program Working Papers, 8). Washington: George Washington University, Institute for European, Russian, and Eurasian Studies (IERES). P. 19. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/75396/ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁴⁹ Батальйон «Реванш». Сьогодні Україна святкує 1034 річницю з Дня Хрещення Київської Русі, а за новою традицією ще і День Української Державності. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/battalonR/photos/a.113230734721746/141554415222711/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵⁰ Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the "Azov" Battalion in 2014, Terrorism and Political Violence, 31:1, 113, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaidan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).

Партія «Братство» була створена ще у 1999 році як «Християнська Хезболла».¹⁵¹ На офіційній сторінці у Фейсбучі, політична сила заявляє про себе як про «революційну християнську спільноту», організовану православними християнами. Свою назву організація запозичує від православних братств, які існували ще у 15 столітті. Партія заявляє про наявність у неї права на захист християнської віри та виступає за християнську революцію, основним завданням якої має стати «вилучення політики з рук бюрократів та віддання її в руку Братств».¹⁵² Також на сторінці батальйону наголошується, що він був створений саме християнами різних конфесій. Символом підрозділу є хризма, один із давніх символів християнства.¹⁵³

У 2015 році Дмитро Корчинський, лідер партії Братство, у одному із серії інтерв'ю для іноземної преси, під час створення батальйону Святої Марії, заявляв про свою організацію як про об'єднання патріотів та націоналістів, а себе бачив головою цієї революційної спільноти¹⁵⁴. Політик розглядав російсько-українську війну як війну релігійну та був переконаний, що перемогти в ній можна перетворивши українську державу на християнський Талібан, яким буде керувати національна еліта, що складатиметься з людей, які будуть готові вести священну війну з Росією. У інтерв'ю на початку 2016 року, Корчинський заявляв, що ключові проблеми України не можуть бути вирішені у парламенті, тому необхідно «продовжувати революцію», хоча мати друзів у парламенті, за його словами, вигідно, оскільки вони можуть допомогти вирішити ряд проблем для їхнього збройного формування.¹⁵⁵

¹⁵¹ Umland, A., & Tarasiuk, T. (2021). Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. (Il liberalism Studies Program Working Papers, 8). Washington: George Washington University, Institute for European, Russian, and Eurasian Studies (IERES). P. 17. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/75396/ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf?sequence=1&isAllowed=y&Inkname=ssoar-2021-umland_et_al-Unexpected_Friendships_Cooperation_of_Ukrainian.pdf (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵² Братство.info. Facebook. URL: https://www.facebook.com/bratstvo.info/?locale=uk_UA (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵³ Батальйон Братство Дмитра Корчинського. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/BatalionBratstvo/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵⁴ Mamon M. The Making of a Christian Taliban in Ukraine. *The Intercept*. URL: <https://theintercept.com/2015/03/18/ukraine-part-3/> (date of access: 28.04.2023).

¹⁵⁵ Там само

Корчинський у більш пізньому інтерв'ю виступав за початок релігійної війни з Російською Православною церквою, оскільки вона, на думку політика, є найбільшим ворогом християнства. Також він заявив про своє негативне ставлення до ЛГБТ-руху та підтримав використання методів ісламської революції задля захисту християнства.¹⁵⁶

Отже, ідеологія Братства та Традиції і Порядку суттєво відрізняється від ідеології більшості крайніх правих збройних формувань через те, що основний акцент робиться на релігії, а не на нації. В цьому контексті варто розглянути ідеологію релігійного фундаменталізму. В дослідженні «The Fundamentalism Project» до загальних рис фундаменталізму дослідники відносять: релігійний ідеалізм, «боговідверту» істину, скандальність та провокативність у мові, апокаліптичність, демонізація опонентів, чоловіче лідерство й ненависть до модерністської культурної гегемонії¹⁵⁷. До головних ідеологічних засад даної ідеології відносять: заклопотаність щодо ерозії релігії у суспільстві, наявність дуалізму (чіткого розведення добра і зла), вибіркоче ставлення до релігійної традиції та сучасності, схильність до месіанства.¹⁵⁸ З огляду на це, обидві організації разом зі створеними ними підрозділами можна вважати такими, що сповідують ідеологію релігійного фундаменталізму.

Крім того, спираючись на концепцію морфологічного аналізу ідеологій Фрідена, слід зазначити, що для Братства та Традиції і Порядку саме християнство, а не етнічна нація буде головним ядерним концептом. Цей факт відрізняє їх від націоналістичних організацій. Іншими ядерними концептами для ідеологій даних організацій будуть: підтримка релігійної традиції та віра у відродження нації через християнську релігію. Суміжними концептами є: консерватизм, християнські цінності та негативне ставлення до лівих рухів та лівих ідей, які

¹⁵⁶ ISLND TV. Корчинський: пекло, Апокаліпсис, релігійна війна, Шаміль Басаєв, аборти, трансгендери | АНТИПОДИ, 2020. YouTube. 01:15:23 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mcIEhFo6Mwo&t=4523> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵⁷ Цит. за: Богданова Т., Маковеєнко В. Православний фундаменталізм у сучасній світовій політиці. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. № 13. С. 370. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/78170/40-Bogdanova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁵⁸ Там само, С. 370

суперечать християнській релігії. Водночас нація для цих організацій буде скоріше лише периферійним концептом.

3.2 Ідеологія організацій, пов'язаних з Правим Сектором.

У цьому розділі розглядатимуться ідеологічні засади політичних крил тих підрозділів, чия генеза була пов'язана з організацією Правий Сектор або ДУК ПС. Такими збройними формуваннями є: сам колишній Добровольчий Український Корпус «Правий Сектор», Українська добровольча армія, батальйон УНСО та Добровольчий батальйон ОУН (ДФТГ №25 міста Київ).

Оскільки Добровольчий Український Корпус «Правий Сектор» був створений за рахунок членів Правого Сектору, то варто розглядати ідеологію та погляди цієї партії та однойменної громадської організації. Як було згадано в попередньому розділі, Правий Сектор був створений під час Революції Гідності як громадська організація, що об'єднала різні націоналістичні організації та згодом була перетворена на повноцінну політичну партію. Правий Сектор представляє собою національно-визвольний рух, який складається з Добровольчого Корпусу, однойменної політичної партії та організації Права Молодь.¹⁵⁹

На думку Андреаса Умланда, в 2015-2016 роках Правий Сектор стояв на позиціях радикалізму та революційності, а не парламентської боротьби, про що неодноразово заявляли його члени та керівники. Проте, згодом позиції партії стали слабшими протягом наступних років, і в 2019 році її діяльність стала майже не помітною.¹⁶⁰

Проаналізувавши офіційні заяви партії, можна однозначно погодитись із тезою пана Умланда, що на початку свого існування Правий Сектор дійсно стояв на вкрай радикальних позиціях, що, в свою чергу, навіть призвело до розколу організації, виходу її колишнього керівника, Дмитра Яроша, з неї та розколу в середині ДУК, що було згадано раніше. Так у 2017 році організація

¹⁵⁹ Євромайдан переміг, революція – ні. Офіційний сайт НБП «Правий сектор». URL: <https://pravuysektor.info/prosvitnyctvo/oriyentury/evromaydan-peremig-revoluciya-ni> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶⁰ Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. Ideology and politics journal. 2020. Т. 2, № 16. С. 346. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).

позиціонувала себе як революційний націоналістичний рух¹⁶¹. Вона виступала на підтримку національної революції, яка, на думку Правого Сектору, мала б знищити «кримінально-олігархічний режим внутрішньої окупації» та стати підставою для створення «повноцінної національної держави». При цьому, здійснення революції націоналісти бачили можливим двома шляхами: шляхом народного зриву за зразком Євромайдану 2013-2014 років або поступовим опануванням націоналістами влади і зміні діючої системи. Саму ж Революцію Гідності Правий сектор вважав лише переформатуванням режиму внутрішньої окупації, хоча й відзначав позитивні зміни, які стали можливими завдяки ній.¹⁶²

Водночас у програмі політичної партії можна простежити перехід Правого Сектора на більш помірковані позиції. У ній партія проголошує, що стоїть на засадах українського націоналізму та україноцентризму¹⁶³. Разом з тим Правий Сектор заявляє про прихильне ставлення партії до всіх громадян України інших національностей, які борються та допомагають у боротьбі за українську державу та нейтральне ставлення до тих, хто не заважає у цій боротьбі. Також Правий Сектор заявляє, що расове, етнічне, соціальне походження, світогляд та стать людини не можуть бути підставою для дискримінації людини, доки ці ознаки не протидіють праву українців «жити повноцінним життям на предковичних землях». Крім того, націоналісти вважають, що держава зобов'язана гарантувати розвиток мов і культур державним та бездержавним народам, які проживають в Україні. Політична сила стоїть на засадах традиційних цінностей, оскільки підтримує пропаганду сімейних цінностей та протидію поширенню в країні «аморальності, гендерної ідеології, статевих збочень».¹⁶⁴

Під час повномасштабної війни на офіційному сайті руху виходить стаття голови Київського осередку партії, Юрія Гуренко. У ній він розвінчує популярні міфи щодо сучасного українського націоналізму. Зокрема, він засуджує

¹⁶¹ За незалежність і державність нації. *Офіційний сайт НБП "Правий сектор*. URL: <https://pravyysektor.info/oriyentyru-novyny/za-nezalezhnist-i-derzhavnist-naciyi> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶² Там само

¹⁶³ Програма. *Офіційний сайт НБП "Правий сектор*. URL: <https://pravyysektor.info/programa> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶⁴ Там само

ідеологію нацизму й категорично заперечує його ототожнення з націоналізмом, спростовує звинувачення націоналістів в екстремізмі, ксенофобії та ненависті до російської мови. В той же час, автор наголошує на величезних відмінностях між лібералізмом та націоналізмом.¹⁶⁵

Влітку 2022 року на офіційному сайті організації вийшла стаття, в якій пояснюються ідеологічні засади, на яких стоїть Правий Сектор. Організація виступає за звільнення України від окупантів та перетворення її на національну державу за зразком Ізраїлю, Японії, Південної Кореї, Польщі та Саудівської Аравії, на противагу державам-імперіям та державам-неоколоніям¹⁶⁶. Ідеальна держава, на думку націоналістів, є національною державою, де забезпечуються інтереси корінного народу цієї держави, а влада служить інтересам цього етнічних українців та громадян України. При цьому в такій державі всі громадяни, незалежно від етнічного походження, мають однакові права та обов'язки, етнічні меншини зберігають свою культуру і поважають мову, культуру та історію корінного народу.¹⁶⁷

Використавши вищезгаданий морфологічний аналіз ідеологій Майкла Фрідена, можна стверджувати, що для ідеології Правого Сектору ядерні концепти здебільшого будуть збігатись із відповідними концептами ідеології Національного Корпусу. Відмінностями Правого Сектору від цієї націоналістичної партії буде те, що у переліку периферійних концептів його ідеології буде також присутнє прихильне ставлення до національних меншин України та переконання у необхідності збереження їх культури та мов, а євроскептицизм, натомість, буде відсутній.

Отже, Правий Сектор на початку свого існування міг бути класифікований як організація, що стоїть на межі правого радикалізму та правого екстремізму, з огляду на підтримку нею ідеї проведення національної революції та радикально

¹⁶⁵ Сучасний націоналізм простими словами. Офіційний сайт НВР "Правий сектор. URL: <https://pravyysektor.info/novyny-poglyad/suchasnyy-nacionalizm-prostymy-slovamy> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶⁶ Звернення Голови УНА-УНСО Друга Олега Ольжича до Побратимів. УНА-УНСО. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/zvernennya-golovi-una-unso-druga-olega-olzricha-do-pobratimiv> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶⁷ Там само

негативного ставлення до української державної влади. Проте, з часом відбувається зрушення на більш помірковані позиції, що дає змогу визначити Правий Сектор станом на початок 2023 року як організацію, що стоїть на засадах етнічного націоналізму та правого радикалізму, проте не має ознак екстремізму.

На відміну від ДУК ПС, Українська добровольча армія офіційно не заявляє про наявність зв'язків з окремими політичними рухами. Навпаки, ще в 2018 році, Дмитро Ярош, командир УДА, заявляв, що добровольча армія є позаполітичним військовим добровольчим формуванням та не бере участі у «політичних іграх», а сам Ярош активно займатиметься політикою виключно після завершення російсько-української війни, хоча й залишається очільником Державницької ініціативи Яроша.¹⁶⁸

Сама Державницька ініціатива Яроша (ДІЯ) позиціонує себе як громадська організація, яка сприяє становленню України як суверенної, соборної та демократичної держави, підтримує розвиток громадянського суспільства та працює над підвищенням обороноздатності держави. Крім того, рух працює над забезпеченням умов для культурно-національного відродження української нації та усіх національних й культурних груп, які проживають в Україні.¹⁶⁹

Дмитро Ярош під час зборів руху ДІЯ в 2017 році, давав інтерв'ю, в якому наголошував на необхідності співпраці націоналістів з демократичними силами та об'єднанні людей різних ідейних поглядів, для яких нація та держава є важливими. На його думку, рух ДІЯ мав перетворитись на правоцентристську політичну силу а брати участь у виборах різних рівнів.¹⁷⁰

Батальйон УНСО, як і багато інших крайніх правих збройних формувань, також має політичне крило, яким є організація УНА-УНСО та однойменна політична партія. Керівництво підрозділу позиціонує його як нащадка Української Повстанської Армії, яка боролася за незалежність України в

¹⁶⁸ УДА виходить із фронту – куди, навіщо й кого “валитиме”. ІНТЕРВ'Ю. Новинарня. URL: <https://web.archive.org/web/20190730193532/https://novynarnia.com/2018/10/18/uda-vihodit-iz-frontu-kudi-navishho-y-kogo-valitime-interv-yu/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁶⁹ Про нас – ГО "ДІЯ". Державницька ініціатива Яроша. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20170602043929/http://go-diya.com/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷⁰ Дмитро Ярош. Про команду, вибори, місце Сили та безвіз. «Сектор Правди» – інформаційний суспільно-політичний націоналістичний портал. URL: <https://sectorpravdy.com/ua/news/tochka-zoru/2395-dmytro-yarosh-pro-komandu-vybor-y-mistse-syly-ta-bezviz> (дата звернення: 27.04.2023).

минулому столітті та заявляла, що підрозділ стоїть на захисті країни, народу та нації.¹⁷¹ Головний командир УНСО, Олег Ольжич, у зверненні від 16 жовтня 2022 року заявив, що ідеєю української нації має стати перетворення українців на щасливих людей, єдиною вірною формою патріотизму для українців є український націоналізм, а російсько-українська війна створила всі умови для створення національної аристократії з числа ветеранів бойових дій, які мають «очолити процес трансформації України в українську Україну».¹⁷²

У свою чергу, партія УНА-УНСО офіційно заявляє, що є об'єднанням українських націоналістів та існує задля розбудови незалежної, суверенної та демократичної держави.¹⁷³

З усіх організацій, які мають відповідні крайні праві підрозділи та пов'язані з Правим Сектором, особливо виділяється Добровольчий Рух ОУН, який було створено на базі Добровольчого батальйону ОУН.

У своїй програмі організація заявляє, що виступає за встановлення в Україні націократії, відповідно до ідей українських націоналістів першої половини ХХ століття, висловлених у праці Миколи Сціборського «Націократія»¹⁷⁴. Проміжними етапами для встановлення націократії ОУН вбачає національну революцію, яка призведе до повалення «режиму внутрішньої окупації», та національну диктатуру, яка має утворитись внаслідок революції шляхом обрання народом або народним віче національного вождя. Рух стоїть на засадах революційного радикального націоналізму та християнства. Він підтримує надання переваги у гуманітарній сфері національній церкві та ліквідації Московського патріархату в країні. ДР ОУН також підтримує створення

¹⁷¹ УНА-УНСО Офіційна сторінка. Зведений підрозділ Української Націоналістичної Самооборони, який з 24 лютого в повному складі наближає нашу перемогу, вітає побратимів, волонтерів та всю. *Facebook*. URL: [https://www.facebook.com/una.unso/posts/pfbid02UgcUjeYTP77gJHmth2RvFcYtfXPR22scJCBSrTTXg6GaU5CqghTU4iZMzmdPnbsDI?__cft__\[0\]=AZVlkoLib3yEPNKL_czL87bsMWKWXNtQpLYfehlyVlpE3c161pk2KPErZUdQhYdJp32NNOsJZun-hfEj5DYHr1Eba5CFWJxamtb1hAwZDH3F0doPNVXvIc_EuDWeuRI1cKkRstO6qBzhO6LVHGkwchjj451kX8tJGyFDe38duzWa1QDE2_bNCqSxF6SHYse_Rn-ze9H4SLM-o1m1T7OpzJ&__tn__=,O,P-R](https://www.facebook.com/una.unso/posts/pfbid02UgcUjeYTP77gJHmth2RvFcYtfXPR22scJCBSrTTXg6GaU5CqghTU4iZMzmdPnbsDI?__cft__[0]=AZVlkoLib3yEPNKL_czL87bsMWKWXNtQpLYfehlyVlpE3c161pk2KPErZUdQhYdJp32NNOsJZun-hfEj5DYHr1Eba5CFWJxamtb1hAwZDH3F0doPNVXvIc_EuDWeuRI1cKkRstO6qBzhO6LVHGkwchjj451kX8tJGyFDe38duzWa1QDE2_bNCqSxF6SHYse_Rn-ze9H4SLM-o1m1T7OpzJ&__tn__=,O,P-R) (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷² Звернення Голови УНА-УНСО Друга Олега Ольжича до Побратимів. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/zvernennya-golovi-una-unso-druga-olega-olzhicha-do-pobratimiv> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷³ Партія. УНА-УНСО. URL: <http://unso.org.ua/uk/party> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷⁴ Програма Добровольчого Руху ОУН | Добровольчий Рух ОУН. Добровольчий Рух ОУН. URL: <https://oun.org.ua/programa-dobrovolchogo-ruhu-oun/> (дата звернення: 27.04.2023).

революційного трибуналу та його філіалів, які має карати «ворогів нації» «з усією суворістю революційних законів».¹⁷⁵

Отже, Добровольчий Рух ОУН є чи не єдиною правоекстремістською організацією, що має власний підрозділ, оскільки програма даного руху містить незаконні, з точки зору національного законодавства, положення, оскільки передбачає насильницьке повалення Конституційного ладу в Україні.

3.3 Ідеологія ВО Свободи

Оскільки членами Легіону Свободи є члени партії ВО Свобода, то варто розглядати ідеологічну позицію відповідної партії. ВО Свобода була однією з небагатьох українських політичних сил, яка займала чітку антиросійську позицію задовго до повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році та анексії Криму країною-агресором у 2014 році. На думку В'ячеслава Ліхачова, саме жорстка антиросійська позиція, а не сповідування партією ідеології етнічного націоналізму, стало причиною її потрапляння у парламент у 2012 році.¹⁷⁶

Згодом під час Революції Гідності та формування першого постреволюційного уряду простежується поступовий перехід політичної сили на позиції більш поміркованого націоналізму. Зокрема, про це пише Андреас Умланд, наводячи в якості доказів своєї позиції те, що ВО Свобода увійшла до новоствореної парламентської коаліції з націонал-демократичними партіями, брала участь у розділенні міністерських посад, а депутати-націоналісти у Верховній раді України голосували спільно з депутатами від більш центристських сил.¹⁷⁷

Для більш детального аналізу ідеології політичної сили варто звернути увагу на її офіційну програму, написану у 2020 році. Зокрема, у своїй програмі від 2020 року ВО Свобода виступає за перетворення України на президентську республіку та унеможливлення існування в межах українських кордонів будь-яких

¹⁷⁵ Там само

¹⁷⁶ Ліхачев В. Правые радикалы по обе стороны российско-украинского конфликта. *Notes de l'ifri*. 2016. № 95. С. 8-9. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv95_versionru_likhachev_far-right_radicals_final.pdf (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷⁷ Умланд А. Крайние правые в Украине до и после Евромайдана: от ультранационалистической партийной политики к этно-центристскому "негражданскому" обществу. *Comparative politics Russia*. 2020. Т. 12, № 1. С. 96. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krayne-pravye-v-ukraine-do-i-posle-evromaydana-ot-ultranatsionalisticheskoy-partiynoy-politiki-k-etno-tsentristskomu/viewer> (дата звернення: 27.04.2023).

автономій. У питанні національної політики «свободівці» підтримують закріплення в Конституції положення, що Україна є національною державною українського народу та виступають за запровадження більш жорсткої міграційної політики. Водночас вони заявляють про необхідність визнання та захисту на законодавчому рівні корінних народів України, зокрема й кримських татар¹⁷⁸. ВО Свобода виступає за забезпечення захисту прав кримськотатарського народу після звільнення Криму від окупантів, хоча й не підтримує створення будь-яких адміністративно-територіальних одиниць за етнічним принципом. Також партія у своїй програмі позиціонує себе як захисника традиційних цінностей, підтримуючи криміналізацію пропаганди «сексуальних збочень». Основою молодіжної політики в державі націоналісти прагнуть зробити патріотичне виховання молоді. Крім того, ВО Свобода виступає за запровадження комплексного військово-патріотичного виховання для підготовки молодих людей до захисту країни від агресора.¹⁷⁹

У 2018 році партія підтримала запровадження в країні смертної кари за особливо тяжкі злочини та злочини проти української нації, включивши ці положення до проекту «Національної Конституції України».¹⁸⁰ Проте, у вищезгаданій програмі партії питання смертної кари ніяк не згадується.

Відповідно до морфологічного аналізу ідеологій Фрідена, для ідеології ВО Свободи її концепти будуть збігатись із концептами, наявними у ідеології Правого Сектору.

Отже, проаналізувавши ідеологію цієї націоналістичної сили, можна побачити, що ВО Свобода продовжує притримуватись ідеології етнічного націоналізму та правого радикалізму, хоча й демонструє спроможність співпрацювати з більш поміркованими партіями, що свідчить про певний зсув партії у бік політичного центру порівняно з 2014 року.

¹⁷⁸ Програма ВО Свобода. ВО "Свобода". URL: <https://svoboda.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Programa-VO-SVOBODA-020320.docx> (дата звернення: 27.04.2023).

¹⁷⁹ Там само

¹⁸⁰ Національна Конституція України (проект ВО «Свобода») - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/zakonotvorchist/proekt-konstytutsiyi/> (дата звернення: 27.04.2023).

3.4 Висновки до третього розділу

Отже, проаналізувавши ідеологічні засади крайніх правих збройних формувань та організацій, що мають крайні праві бойові крила, можна зробити наступні висновки:

- Майже всі крайні праві збройні формування мають безпосередньо пов'язані з ними політичні організації, чиї ідеологічні погляди можна визначити.
- Домінуючою ідеологією серед українських крайніх правих підрозділів, що беруть участь у російсько-українській війні, є ідеологія правого радикалізму. Натомість, ідеологія правого екстремізму не є поширеною серед таких організацій та сповідується тільки Добровольчим рухом ОУН, який у списку крайніх правих бойових одиниць представлений підрозділом ДФТГ №25 міста Київ. При цьому, двоє збройних формувань з часом пройшли процес деідеологізації та деполітизації (УДА та бригада «Азов»), що не дозволяє визначити їх ідеологічні засади та вносити такі підрозділи до списку крайніх правих збройних формувань.
- Одразу дві організації, що мають власні збройні формування, протягом 2014-2023 років перейшли на більш помірковані ідеологічні позиції. Такими організаціями є ВО Свобода та Правий Сектор. Останній на початку свого існування був близький до ідеології правого екстремізму з огляду на його революційність та крайню антисистемність. Проте, з часом рух ідеологічно здвинувся на більш помірковані позиції і може бути охарактеризований виключно як праворадикальний.
- Ідеологія правого радикалізму серед крайніх правих організацій, що мають пов'язані з ними збройні формування, представлена як етнонаціоналістичними, так і релігійними фундаменталістськими рухами, з переважанням перших. Отже, домінуючою ідеологією серед крайніх правих підрозділів є український націоналізм. Збройними формуваннями з такою ідеологією є: бригада НГУ «Азов», 3-тя окрема штурмова бригада, 67-ма окрема механізована бригада «ДУК», спеціальний підрозділ

«Кракен», батальйон УНСО, ДФТГ міста Київ №25 та Легіон Свободи. Натомість, ідеологію християнського фундаменталізму сповідує Реванш та батальйон Братство.

- Застосувавши концепцію морфологічного аналізу ідеологій Майкла Фрідена, були встановлені ядерні, суміжні та периферійні концепти ідеологій Національного Корпусу, Правого Сектору, Братства, Традиції і Порядку та ВО Свободи. Для Національного Корпусу, Правого Сектору та ВО Свободи спільними ядерними концептами будуть: українська нація, в її етнічному розумінні, підвищення її цінності, Україна як національна держава, українська земля після здобуття Україною незалежності та любов до нації. Різниця у ідеологічних поглядах даних організацій буде наявна лише у деяких периферійних концептах, за винятком соціального консерватизму та ідеї «сильної держави», які є спільними для вищезазначених націоналістичних рухів. Для Братства та Традиції і Порядку християнство, підтримка релігійної традиції та віра у відродження нації через християнську релігію будуть ядерними концептами. Суміжними ж концептами будуть: консерватизм, християнські цінності та негативне ставлення до лівих рухів та лівих ідей, які суперечать християнській релігії.

ВИСНОВКИ.

- Крайня права ідеологія включає в себе націоналізм, антикомунізм, антилібералізм, радикалізм чи екстремізм та віру в природну нерівність людей. Націоналістичні та релігійні фундаменталістські рухи належать до крайніх правих. У свою чергу, крайні праві поділяються на правих радикалів та правих екстремістів. Якщо праві радикали діють в межах закону та функціонують в рамках ліберальної демократії, то праві екстремісти виступають проти демократії та плюралізму, діють поза законом та використовують насилля задля досягнення своїх цілей. При цьому як праві радикали, так і праві екстремісти прагнуть створити чи зберегти етнічно та культурно гомогенне суспільство.
- Вітчизняні крайні праві збройні формування за ознакою їх статусу на момент виникнення можна розділити на три групи: ті бойові одиниці, які були створені як регулярні підрозділи у складі силових структур України, нерегулярні добровольчі формування та організації, які об'єднували членів певної політичної сили, що беруть участь у бойових діях, незалежно від конкретного підрозділу, де вони проходять службу. Так, створеними як нерегулярні добровольчі підрозділи за весь час існування феномену крайніх правих збройних формувань під час війни з Росією були: ДУК, УДА, Фрайкор, Братство та Реванш. Бойовими одиницями, які виникли як регулярні підрозділи були: батальйон «Азов», рота «Свята Марія», батальйон УНСО, батальйон територіальної оборони міста Ніжин, ДФТГ міста Київ №25, спеціальний підрозділ «Кракен» та добровольчий загін ТРО «Азов». Легіон Свободи є прикладом організації, яка була утворена як об'єднання ветеранів-членів партії ВО Свобода.
- Водночас в результаті зміни статусу багатьох підрозділів, загальна структура крайніх правих збройних формувань, станом на початок 2023 року, кардинально змінилась. При цьому поділ на три групи залишився актуальним, оскільки всі крайні праві збройні формування можна віднести до однієї з цих груп. Отже, станом на початок 2023 року, нерегулярними

збройними формуваннями залишаються: УДА, батальон Братство та підрозділ «Фрайкор». Регулярними підрозділами є: бригада НГУ «Азов», 3-тя окрема штурмова бригада, 67-ма окрема механізована бригада «ДУК», батальйон УНСО, ДФТГ міста Київ №25, спеціальний підрозділ «Кракен» та 49-окремий батальйон ЗСУ й батальйон «Свобода», які входять до складу Легіону Свободи. Організаціями, які об'єднують членів політичних організацій та учасників бойових дій є: Легіон Свободи та Реванш.

- Оскільки значну частину усіх крайніх правих підрозділів з моменту їх виникнення після початку російської збройної агресії склали нерегулярні добровольчі формування, які були де-факто неконтрольовані державними силовими структурами, то військово-політичне керівництво держави прагнуло змінити дану ситуацію. Для цього воно намагалось інтегрувати такі підрозділи до складу регулярних силових структур. Незважаючи на це, протягом 2014-2022 років ці зусилля виявились лише частково успішними, оскільки попри успішній інтеграції деяких бойових одиниць, частина націоналістичних підрозділів залишилась нерегулярними (ДУК, УДА, Фрайкор). Починаючи з 2022 року процес інтеграції прискорився, незважаючи на виникнення після початку повномасштабної війни значної кількості нових нерегулярних формувань. Таким чином, станом на початок 2023 року нерегулярними добровольчими збройними формуваннями крайніх правих залишаються лише 4 підрозділи.
- Історію функціонування українських крайніх правих збройних формувань можна поділити на 3 етапи: створення та активний розвиток у 2014-2015 роках, занепад, який спостерігався з 2015 року аж до початку 2022 року та етап відродження й подальшого розвитку, який почався із повномасштабним російським вторгненням в Україну і, станом на початок 2023 року, продовжується. Під час першого етапу в Україні виникають крайні праві підрозділи, а їх кількість та чисельність особового складу збільшується. Під час другого етапу частина таких бойових одиниць припиняє існування, а чисельність особового складу інших

зменшується. Під час третього етапу кількість крайніх правих збройних формувань знову збільшується і стає більшою за їх кількість, станом на 2014 рік, деякі підрозділи, що припинили своє існування під час попереднього етапу, відроджуються, а чисельність особового складу багатьох таких підрозділів збільшується.

- За організаційним походженням крайні праві підрозділи поділяються на тих, що є «нащадками» азовського руху, оскільки були створені вихідцями з батальйону «Азов» чи інших організацій даного руху, тих, які є вихідцями з Правого Сектору та Добровольчого Корпусу, який є його бойовим крилом, та підрозділів, створених членами партії ВО Свобода та учасниками об'єднання ветеранів-партійців - Легіону Свободи. Отже, представниками азовського руху серед крайніх правих підрозділів є: бригада НГУ «Азов», 3-тя окрема штурмова бригада, спеціальний підрозділ «Кракен», батальйон Братство і його попередник рота поліції «Свята Марія», Реванш та підрозділ «Фрайкор». «Нашадками» Правого Сектору та його бойового крила є: 67-ма окрема механізована бригада «ДУК», Українська добровольча армія, Добровольчий батальйон ОУН та його реінкарнація ДФТГ №25 міста Києва, батальйон УНСО. Підрозділами, створеними на базі партії ВО Свобода є: 49-окремий батальйон ЗСУ, батальйон «Свобода» та батальйон особливого призначення «Січ», який ще задовго до повномасштабної війни був перетворений на четверту роту полку МВС «Київ».
- Організації, чиїми бойовими крилами є крайні праві збройні формування, переважно, сповідують ідеологію правого радикалізму. Більшість з них можна класифікувати як організації, що стоять на засадах українського націоналізму. В той же час, Традиція і Порядок та партія Братство, члени яких створили батальйон Братство та організацію Реванш, є організаціями, що стоять на засадах релігійного (християнського) фундаменталізму. Ідеологію правого екстремізму сповідує Добровольчий рух ОУН, чиїм бойовим крилом є ДФТГ №25 міста Київ. Використовуючи аналіз ідеологій

Фрідена, можна з'ясувати, що ключовими ядерними концептами у етнонаціоналістичних організацій є нація в її етнічному розумінні та Україна як національна держава, а ключовим ядерним концептом релігійних фундаменталістських організацій є християнство.

- Протягом 2014-2023 років серед деяких крайніх правих підрозділів та організацій, що мають відповідні збройні формування, можна спостерігати процеси дерадикалізації та деідеологізації. Перший процес можна побачити на прикладі партії ВО Свобода та Правого Сектору, які з часом перейшли на більш помірковані позиції. Другий процес спостерігається на прикладах бригади «Азов» та Української добровольчої армії. «Азов», попри те, що був створений на базі організацій Патріот України та Соціал-Національна Асамблея, завдяки виходу засновників та колишнього керівництва зі складу підрозділу та поповнення особового складу з числа людей, що не мали зв'язків з вищезгаданими організаціями, перетворився на підрозділ, який не має зв'язків з політичними організаціями та не дотримується конкретної ідеології. УДА також заявляє про свій позаполітичний характер, а її командир та очільник руху ДІА, Дмитро Ярош не веде політичної діяльності.
- Спільними ознаками для крайніх правих збройних формувань є: наявність крайніх правих політичних організацій афілійованих з цими підрозділами, участь бойових одиниць у бойових діях проти Росії й їхня активізація після початку повномасштабного вторгнення в Україну. Крім того, більшість бойових одиниць є регулярними збройними формуваннями, а більшість афілійованих з ними політичних організацій дотримуються ідеології правого радикалізму. Натомість, між крайніми правими підрозділами наявні такі відмінності: статус, у якому вони були створені, та їхній статус на момент написання роботи, час та місце їх виникнення, чисельність особового складу й ідеологічні засади пов'язаних організацій.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Таблиця із загальною інформацією щодо ключових крайніх правих підрозділів

Підрозділ	Політичне крило	Дата створення	Регулярний/ нерегулярний підрозділ	Чисельність	Ідеологія
Бригада «Азов»	-	05.05.2014	регулярний	бригада	-
3 окрема штурмова бригада Сухопутних військ ЗСУ	партія Національний Корпус	після 24.02.2022	регулярний	бригада	етнічний націоналізм, правий радикалізм
спеціальний підрозділ «Кракен»	партія Національний Корпус	після 24.02.2022	регулярний	~1500 осіб	етнічний націоналізм, правий радикалізм
ДУК «Правий Сектор» (67 окрема механізована бригада «ДУК»)	Правий Сектор	17.07.2014	регулярний	бригада	етнічний націоналізм, правий радикалізм
Українська добровольча армія	Державницька ініціатива Яроша (ДІЯ)	грудень 2015	нерегулярний	Головний Штаб, 4 батальйони, медичний батальйон, зведений підрозділ УДА-Південь та Служба безпеки	-
ДФТГ №25 міста Києва (Добровольчий батальйон ОУН)	Добровольчий рух ОУН	відроджений після 24.02.2022 (літо 2014 як Батальйон ТРО м. Ніжин)	регулярний	~100 осіб	націократія, правий екстремізм
Зведений підрозділ УНСО	партія УНА-УНСО	23.05.2014	регулярний	~400 осіб	націоналізм (вид встановити неможливо)
Реванш	Традиція і Порядок	після 24.02.2022	Об'єднання однодумців (більшість у регулярних	невідомо	релігійний фундаменталізм

			підрозділах)		
добровольчий підрозділ «Фрайкор»	Військово-патріотична організація «Фрайкор»	21.05.2017	нерегулярний	більший за роту, але менший за батальйон	націонал-консерватизм
Батальйон Братство	партія Братство	відроджений 24.02.2022 (створений 18.09.2014 як Батальйон спеціального призначення МВС «Свята Марія»)	нерегулярний	невідомо	релігійний фундаменталізм
Легіон Свободи (Зокрема, 49-й окремий батальйон ЗСУ та батальйон «Свобода» НГУ	партія ВО Свобода	09.02.2015	об'єднання військових, які є членами партії ВО Свобода	більш ніж два батальйони	етнічний націоналізм, правий радикалізм

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Азов. Відтепер «Азов» бригада Національної гвардії України. *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4621 (дата звернення: 27.04.2023).
2. Азов. До уваги ЗМІ. *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4608 (дата звернення: 27.04.2023).
3. Азов. Командири гарнізону Маріуполя отримали премію «Української правди» в номінації «Натхнення року». *Telegram*. URL: https://t.me/azov_media/4573 (дата звернення: 27.04.2023).
4. Батальйон Братство Дмитра Корчинського. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/BatalionBratstvo/> (дата звернення: 27.04.2023).
5. Батальйон Братство. Зимовий збір! *Telegram*. URL: <https://t.me/BatalionBratstvo/627> (дата звернення: 27.04.2023).
6. Батальйон «Реванш». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/battalonR/> (date of access: 27.04.2023).
7. Батальйон «Реванш». Сьогодні Україна святкує 1034 річницю з Дня Хрещення Київської Русі, а за новою традицією ще і День Української Державності. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/battalonR/photos/a.113230734721746/141554415222711/> (дата звернення: 27.04.2023).
8. Батальйон «Свобода» прямим ударом знищив ворожий командний пункт інженерів. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/batalyon-svoboda-priamym-udarem-znyshchuv-vorozhyu-komandnyu-punkt-inzheneriv/> (дата звернення: 27.04.2023).
9. Білецький Андрій Євгенович. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/politician/24490/> (дата звернення: 27.04.2023).
10. Біографія Провідника | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/biografiya-providnyka-kohannya-vijna-revolyuutsiya/> (дата звернення: 27.04.2023).
11. Богданова Т., Маковеєнко В. Православний фундаменталізм у сучасній світовій політиці. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2008. № 13. С. 368–373. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/78170/40-Bogdanova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.04.2023).
12. Богдан Ходаковський. Б.Ходаковський: військова підготовка громадян, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=f18hUliTCEY> (дата звернення: 27.04.2023).
13. Братство.info. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/bratstvo.info/?locale=uk_UA (дата звернення: 27.04.2023).

14. Буревій М.К. Добре було б підвести підсумок року, та щось важкувато, рік такий... *Telegram*. URL: <https://t.me/kohanivskiy/2925> (дата звернення: 27.04.2023).
15. Васильчук Є. Правий радикалізм як суспільно-політичне явище в Україні. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2019. № 144. С. 28–33. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_144\(3\)__8.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2019_144(3)__8.pdf) (дата звернення: 27.04.2023).
16. В гостях у Гордона. Андрей Билецкий. "В гостях у Дмитрия Гордона" (2019), 2019. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=paQVjBdAmbY> (дата звернення: 27.04.2023).
17. Вишкіл підрозділів ДУК ПС східного регіону. Офіційний сайт НВР «Правий сектор». URL: <https://pravuysektor.info/novyny-borotba/vyshkil-pidrozdiliv-duk-ps-shidnogo-regionu> (дата звернення: 27.04.2023).
18. Від добровольців до елітного формування. Історія харківського спецпідрозділу ГУР «Кракен». *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. URL: <https://gur.gov.ua/content/vid-dobrovoltsiv-do-elitnoho-formuvannia-istoriia-kharkivskoho-spetspidrozdilu-hur-kraken.html> (дата звернення: 27.04.2023).
19. Від стрілянини, штурмів та розгону прайдів до політичної партії. Що відомо про «Традицію і порядок»? *Громадське телебачення - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні*. URL: <https://hromadske.ua/posts/vid-strilyanini-shturmiv-ta-rozgonu-prajdiv-do-politichnoyi-partiyi-sho-vidomo-pro-tradiciiyu-i-poryadok> (дата звернення: 27.04.2023).
20. Військова школа імені полковника Євгена Коновальця. *Азов*. URL: <https://azov.org.ua/military-school/> (дата звернення: 27.04.2023).
21. Вісточка з передової: офіційна заява прес-служби полку «Азов» про маніпуляції іменем нашого підрозділу. *Головна | Азов*. URL: <https://azov.org.ua/ofitsiina-zaiava/> (дата звернення: 27.04.2023).
22. В кожному військовому колективі є свої військові традиції. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1562012864225660> (дата звернення: 27.04.2023).
23. Дмитро Ярош. Про команду, вибори, місце Сили та безвіз. «Сектор Правди» – інформаційний суспільно-політичний націоналістичний портал. URL: <https://sectorpravdy.com/ua/news/tochka-zoru/2395-dmytro->

- [yarosh-pro-komandu-vybory-mistse-syly-ta-bezviz](#) (дата звернення: 27.04.2023).
24. Доброволець Георгій Тарасенко: «Ворога обов'язково буде знищено й вигнано з українських земель...». АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/05/08/dobrovolecz-georgij-tarassenko-voroga-obovyazkovo-bude-znyshhenoj-vygnano-z-ukrayinskyh-zemel/> (дата звернення: 27.04.2023).
25. Добровольчий батальйон ОУН | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/pro-utvorennia-batalionu/> (дата звернення: 27.04.2023).
26. Добровольчий Український Корпус «Правий сектор». Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyusektor.info/dobrovolchyy-ukrayinskyy-korpus-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).
27. ДУК «Правий сектор» став 67-ю механізованою бригадою ЗСУ. *Новинарня - новини України, що воює*. URL: <https://novynarnia.com/2022/12/12/duk-pravyj-sektor-stav-67-yu-mehanizovanoyu-brygadoyu-zsu/> (дата звернення: 27.04.2023).
28. ДУК «Правий сектор» у структурі ЗСУ. Велика мобілізація. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyusektor.info/novynu-ofitsiyno/duk-pravyu-sektor-u-strukturi-zsu-velyka-mobilizaciya> (дата звернення: 27.04.2023).
29. Євромайдан переміг, революція – ні. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyusektor.info/prosvitnyctvo/oriyentyry/evromaydan-peremig-revoluciya-ni> (дата звернення: 27.04.2023).
30. За незалежність і державність нації. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyusektor.info/oriyentyry-novynu/za-nezalezhnist-i-derzhavnist-naciyi> (дата звернення: 27.04.2023).
31. Звернення Голови УНА-УНСО Друга Олега Ольжича до Побратимів. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/zvernennya-golovi-una-unso-druga-olega-olzhicha-do-pobratimiv> (дата звернення: 27.04.2023).
32. Звернення командира добровольчого українського корпусу «Правий Сектор». Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyusektor.info/novynu-zvernennya/zvernennya-komandyra-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).
33. Історія формування полку АЗОВ. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).

34. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ : Либідь, 1999. 352 с. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm> (дата звернення: 27.04.2023).
35. Кримінально-правова оцінка добровольчих формувань ДУК ПС і ОУН. Офіційний сайт НВП «Правий сектор». URL: <https://pravuysektor.info/oficiyno/inshi-dokumenty/kryminalno-pravova-osinka-dobrovolchuh-formuvan-duk-ps-i-oun> (дата звернення: 27.04.2023).
36. Лихачев В. Правые радикалы по обе стороны российско-украинского конфликта. *Notes de l'ifri*. 2016. № 95. С. 1–33. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv95_versionru_likhachev_far-right_radicals_final.pdf (дата звернення: 27.04.2023).
37. МВС створило перший християнський батальйон «Свята Марія». В ньому також воюють і вінничани - 20 хвилин. *20 хвилин - Новини Вінниці*. URL: <https://vn.20minut.ua/kriza-v-ukrayini/mvs-stvorilo-pershiy-hristiyanskiy-batalyon-svyata-mariya-v-nomu-takoz-10415907.html> (дата звернення: 27.04.2023).
38. МВС України. Маріуполь захищає перший християнський батальйон, названий на честь міста. *Wayback Machine*. URL: https://web.archive.org/web/20150402122202/http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/1310924;jsessionid=005EAE52E734BDF95FFE2E76F4358E0 (дата звернення: 27.04.2023).
39. Мир можливий лише після перемоги над російським агресором - Тягнибок. *Сайт Львова 032.ua*. URL: <https://web.archive.org/web/20150910063944/http://www.032.ua/article/936505> (дата звернення: 27.04.2023).
40. Мирошниченко Е. Добровольцы, которые победили российский спецназ. История харьковского подразделения «Фрайкор», - ФОТО. *057.ua - Сайт города Харькова*. URL: <https://www.057.ua/ru/news/3536857/dobrovolcy-kotorye-pobedili-rossijskij-specnaz-istoria-harkovskogo-podrazdelenia-frajkor-foto> (дата звернення: 27.04.2023).
41. Мирошниченко Е. «Ми були першими з добровольчих підрозділів, які 24 лютого прийшли на допомогу ЗСУ». Інтерв'ю з начальником штабу «Фрайкору» Богданом Войцеховським, - ФОТО. *057.ua - Сайт міста Харкова*. URL: <https://www.057.ua/news/3501898/mi-buli-persimi-z-dobrovolcih-pidrozdiliv-aki-24-lutogo-prijsli-na-dopomogu-zsu-intervu-z-nacalnikom-stabu-frajkoru-bogdanom-vojcehovskim-foto> (дата звернення: 27.04.2023).

42. Ми рухаємося дорогами рідної Херсонщини. *Facebook - log in or sign up*. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=444616287839684> (дата звернення: 27.04.2023).
43. На Львівщині відбулися збори Легіону Свободи! - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/news/na-lvivshhyni-vidbulysya-zboryu-legionu-svobody/268993/> (дата звернення: 27.04.2023).
44. Нардепка Яна Зінкевич стала заступником командувача УДА - Новини Києва | Big Kyiv. Великий Київ. URL: <https://bigkyiv.com.ua/nardepka-yana-zinkevych-stala-zastupnykom-komanduvacha-uda/> (дата звернення: 27.04.2023).
45. Нарис історії УНСО. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/org/history> (дата звернення: 27.04.2023).
46. На фронт без повістки. Чому на дев'ятому році війни все ще існують добробати. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/na-front-bez-povistky-chomu-na-dev-iatomu-rotsi-vijny-vse-shche-isnuut-dobrobaty/> (дата звернення: 27.04.2023).
47. Національна Конституція України (проект ВО «Свобода») - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/zakonotvorchist/proekt-konstytutsiyi/> (дата звернення: 27.04.2023).
48. Новини України: Дмитро Ярош повідомив про розгортання УДА. Галінфо. URL: https://galinfo.com.ua/news/dmytro_yarosh_povidomyv_pro_rozgortannya_uda_381079.html (дата звернення: 27.04.2023).
49. Нужненко С. У Києві на Майдані Незалежності попрощались із командиром батальйону «Карпатська Січ» Олегом Куциним. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/foto-proshchannyaia-kyiv-kum/31910499.html> (дата звернення: 27.04.2023).
50. Обращение к русским солдатам. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/obrashhenye-k-russkym-soldatam> (<https://azov.org.ua/obrashhenye-k-russkym-soldatam/>) (дата звернення: 27.04.2023).
51. Офіційна заява зведеного підрозділу УНСО. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/oficiynna-zayava-zvedenogo-pidrozdilu-unso> (дата звернення: 27.04.2023).
52. Папіна О. ССО «Азов» стали частиною Сухопутних військ та вже воюють під Бахмутом. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/367272-ss0-azov-stali-castinou-suhoputnih-vijsk-ta-vze-vouut-pid-bahmutom/> (дата звернення: 27.04.2023).

- 53.Партія. УНА-УНСО. URL: <http://unso.org.ua/uk/party> (дата звернення: 27.04.2023).
- 54.Полк «Азов» перевірів бойову готовність. *Головна | Азов*. URL: <https://azov.org.ua/polk-azov-pereviriv-boyovu-gotovnist/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 55.Правий Сектор. Відверто з Андрієм Стемпіцьким, Командиром ДУК @pravyyu_sektor, 2021. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DMOfHVwShXE> (дата звернення: 27.04.2023).
- 56.«Правий Сектор». Війна. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyyusektor.info/pravyu-sektor-viyna> (дата звернення: 27.04.2023).
- 57.Правий Сектор. ДУК «Правий сектор» на війні: запитання та відповіді, 2022. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8yjb6gUA_oM (дата звернення: 27.04.2023).
- 58.Правий сектор: скільки батальйонів у Яроша? - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/07/150714_right_sector_now_vc (дата звернення: 27.04.2023).
- 59.Працювати в ногу з часом: зв'язківці полку «Азов» покращували навички на полігоні. Офіційний сайт полку «Азов» На захисті України з 2014 року. URL: <https://azov.org.ua/praciuvatu-v-nogu-z-chasom-zviazkivci-azovy/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 60.Програма ВО Свобода. ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Programa-VO-SVOBODA-020320.docx> (дата звернення: 27.04.2023).
- 61.Програма Добровольчого Руху ОУН | Добровольчий Рух ОУН. Добровольчий Рух ОУН. URL: <https://oun.org.ua/programa-dobrovolchogo-ruhu-oun/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 62.Програма. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyyusektor.info/programa> (дата звернення: 27.04.2023).
- 63.Програма партії - Національний Корпус. *Національний Корпус*. URL: https://web.archive.org/web/20220302003608/https://nationalcorps.org/programm_nk/ (дата звернення: 27.04.2023).
- 64.Про нас – ГО «ДІЯ». Державницька ініціатива Яроша. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20170602043929/http://go-diya.com/pro-nas/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 65.Про нас – фрайкор. Фрайкор – організація орденського типу, спільнота пасіонарних особистостей та добровольчий підрозділ. URL: <https://www.freikorps.group/uk/pro-nas> (дата звернення: 27.04.2023).

- 66.Реванш: Тактична Група. Ми повертаємось. *Telegram*. URL: https://t.me/revanche_tactical/569 (дата звернення: 27.04.2023).
- 67.Свобода Р. «Нацкорпус» проти Порошенка і МВС. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vasha-svoboda-natskorpus-proty-poroshenka-i-mvs/29814782.html> (дата звернення: 27.04.2023).
- 68.Спільний вишкіл патріотичних організації. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/spilnyu-vyshkil-patriotychnyh-organizaciyi> (дата звернення: 27.04.2023).
- 69.Стало известно о роспуске добровольческого батальона, который воевал на Донбассе. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20160623160927/http://news.online.ua/745451/stalo-izvestno-o-rospuske-dobrovolcheskogo-batalona-kotoryu-voeval-na-donbasse/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 70.Стек Л. Створюється наймана армія, яка не здатна перемагати – командир «Карпатської Січі». *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27673230.html> (дата звернення: 27.04.2023).
- 71.Стряпко І. О. Визначення феномену крайніх правих політичних партій. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 1. С. 225–233. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/download/602/622> (дата звернення: 27.04.2023).
- 72.Сучасний націоналізм простими словами. Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/novyny-poglyad/suchasnyy-nacionalizm-prostymy-slovamy> (дата звернення: 27.04.2023).
- 73.«Той день коли...». Дмитро Корчинський - про Бога і людину, війну, Валерія Курінського та Тараса Компаніченка., 2022. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=oz1K55z_ZTw (дата звернення: 27.04.2023).
- 74.«Той день коли...». Микола Коханівський: про Зеленського і Порошенка, війну, добровольців та традиції ОУН., 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=МТТ1у2с7w7g> (дата звернення: 27.04.2023).
- 75.У бою загинув справжній воїн-націоналіст, бойовий командир свободівець Олег «Кум» Куцин - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/news/271050/271050/> (дата звернення: 27.04.2023).
- 76.Увага! Повномасштабна війна та «правий сектор». Офіційний сайт НБР «Правий сектор». URL: <https://pravyysektor.info/novyny-borotba-duk-ps/uvaga-rovnomasshtabna-viyna-ta-pravyu-sektor> (дата звернення: 27.04.2023).

77. УДА виходить із фронту – куди, навіщо й кого «валитиме». Інтерв'ю. Новинарня. URL: <https://web.archive.org/web/20190730193532/https://novynarnia.com/2018/10/18/uda-vihodit-iz-frontu-kudi-navishho-y-kogo-valitime-interv-yu/> (дата звернення: 27.04.2023).
78. У Києві пройшов масштабний вишкіл для цивільного населення - Національний Корпус. *Національний Корпус*. URL: <https://web.archive.org/web/20220304054613/https://nationalcorps.org/u-kievi-projshov-masshtabnij-vishkil-dlya-civilnogo-naselennya/> (дата звернення: 28.04.2023).
79. Українська добровольча армія. «Сектор Правди» – інформаційний суспільно-політичний націоналістичний портал. URL: <https://sectorpravdy.com/uda/> (дата звернення: 27.04.2023).
80. Українська правда _Життя. “За Україну прийшов час жити та вбивати, а не вмирати”: Фагот із ТНМК про війну, службу і музику. *Українська правда _Життя*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/06/26/249276/> (дата звернення: 27.04.2023).
81. УНА-УНСО Офіційна сторінка. Зведений підрозділ Української Націоналістичної Самооборони, який з 24 лютого в повному складі наближає нашу перемогу, вітає побратимів, волонтерів та всю. *Facebook*. URL: [https://www.facebook.com/una.unso/posts/pfbid02UgcUjeYTP77gJHmth2RvFcYtfXPR22scJCBSrTTXg6GaU5CqghTU4iZMzmdPnbsD1?__cft__\[0\]=AZV1koLib3yEPNKL_czL87bsMWKWXNtQpLYfehlyVlpE3c161pk2KPErZUdQhYdJIp32NNOsJZun-hfEj5DYHr1Eba5CFWJxamtb1hAwZDH3F0doPNVXvlc_EuDWeuRI1cKkRstO6qBzhO6LVHGkwchjj451kX8tJGyFDe38duzsWa1QDE2_bNCqSxF6SHYse_Rn-ze9H4SLM-o1m1T7OpzJ&__tn__=,O,P-R](https://www.facebook.com/una.unso/posts/pfbid02UgcUjeYTP77gJHmth2RvFcYtfXPR22scJCBSrTTXg6GaU5CqghTU4iZMzmdPnbsD1?__cft__[0]=AZV1koLib3yEPNKL_czL87bsMWKWXNtQpLYfehlyVlpE3c161pk2KPErZUdQhYdJIp32NNOsJZun-hfEj5DYHr1Eba5CFWJxamtb1hAwZDH3F0doPNVXvlc_EuDWeuRI1cKkRstO6qBzhO6LVHGkwchjj451kX8tJGyFDe38duzsWa1QDE2_bNCqSxF6SHYse_Rn-ze9H4SLM-o1m1T7OpzJ&__tn__=,O,P-R) (дата звернення: 27.04.2023).
82. УНСО виходить на новий рівень свого розвитку. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/unso-vyhodyt-na-novyuy-riven-svogo-rozvytku> (дата звернення: 27.04.2023).
83. УНСОвці - вищий щабель розвитку національної свідомості. *УНА-УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/unsovc-i-vyshchyy-shchabel-rozvytku-nacionalnoyi-svidomosti> (дата звернення: 27.04.2023).
84. Утро Февраля. «Не было бы «Азова», они (российская пропаганда) бы выдумали что-нибудь ещё» - Антон Шеховцов, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hxmOtgFt7Ls> (дата звернення: 27.04.2023).

85. Умланд А. Крайние правые в Украине до и после Евромайдана: от ультранационалистической партийной политики к этно-центристскому «негражданскому» обществу. *Comparative politics Russia*. 2020. Т. 12, № 1. С. 89–117. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krayne-pravye-v-ukraine-do-i-posle-evromaydana-ot-ultranatsionalisticheskoy-partiynoy-politiki-k-etno-tsentristskomu/viewer> (дата звернення: 27.04.2023).
86. Умланд А. Между фронтом и парламентом: связи украинских политических партий и нерегулярных вооруженных групп в 2014-2019 гг. *Ideology and politics journal*. 2020. Т. 2, № 16. С. 340–380. – URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2020/10/RUS.-2.2.-Umland-Fedorenko.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).
87. Умланд А., Шеховцов А. Украинские правые радикалы, евроинтеграция и неонацистская угроза. *Полит.ру*. URL: <https://polit.ru/article/2014/05/21/ukraine/> (дата звернення: 27.04.2023).
88. Хербут Р. Ультраправі партії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2008. № 31. С. 90–95. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dcb510a9-3580-4546-a98a-088bbec15525/content> (дата звернення: 27.04.2023).
89. Ходаковський Богдан Васильович. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/politician/156845/> (дата звернення: 27.04.2023).
90. Чутков С. С. Морфологический анализ идеологии М. Фридена. *Метод*. 2016. № 6. С. 333–346. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/morfologicheskii-analiz-ideologii-m-fridena> (дата звернення: 27.04.2023).
91. Шеховцов А. В. Новый правый радикализм: к вопросу об определении. *вісник СевДТУ*. 2008. № 91. С. 141–144. URL: https://www.academia.edu/2716467/НОВЫЙ_ПРАВЫЙ_РАДИКАЛИЗМ_К_ВОПРОСУ_ОБ_ОПРЕДЕЛЕНИИ (дата звернення: 27.04.2023).
92. Andreas Umland (2019) Irregular Militias and Radical Nationalism in Post-Euromaidan Ukraine: The Prehistory and Emergence of the «Azov» Battalion in 2014, *Terrorism and Political Violence*, 31:1, 105-131, URL: https://www.researchgate.net/publication/331360561_Irregular_Militias_and_Radical_Nationalism_in_Post-Euromaidan_Ukraine_The_Prehistory_and_Emergence_of_the_Azov_Battalion_in_2014 (дата звернення: 27.04.2023).
93. Betz H.-G. Contemporary Right-Wing Radicalism in Europe. *Contemporary European History*. 1999. Vol. 8, no. 2. P. 299–316. URL: <https://www.jstor.org/stable/20081707> (date of access: 27.04.2023).

94. Carlisle R. P. *Encyclopedia of politics: the left and the right. Volume 2: the right*. Thousand Oaks : Sage Publications, 2005. 1052 p. URL: <https://sk.sagepub.com/reference/politics> (date of access: 27.04.2023).
95. Colborne M. *From the fires of war: Ukraine`s Azov Movement and the Global Far Right*. ibidem Press, 2022. 180 p.
96. France 24. *Azov Regiment takes centre stage in Ukraine propaganda war*. France 24. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20220325-azov-regiment-takes-centre-stage-in-ukraine-propaganda-war> (date of access: 27.04.2023).
97. Jamin J. *Two different realities: notes on populism and the extreme right. Varieties of Right-Wing Extremism in Europe*. London, 2012. P. 38–52. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203080467/varieties-right-wing-extremism-europe-andrea-mammone-emmanuel-godin-brian-jenkins> (date of access: 27.04.2023).
98. ISLND TV. *Корчинський: пекло, Апокаліпсис, релігійна війна, Шаміль Басаєв, аборти, трансгендери | Антиподи, 2020*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mciEhFo6Mwo> (дата звернення: 27.04.2023).
99. Koshelnik_TV. *Ходаковський. «Реванш», Зеленський, Стерненко и радио Байрактар., 2022*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rKtZh4up5W4> (дата звернення: 27.04.2023).
100. KoshoveNko TV UA. *Микола Коханівський. Провідник ДР ОУН звернувся до українського народу, 2022*. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3qIXzy3k9As> (дата звернення: 27.04.2023).
101. Kunkle F. *Ukraine`s volunteer «Kraken» unit takes the fight to the Russians*. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/03/ukraine-kraken-volunteer-military-unit/> (date of access: 27.04.2023).
102. Mamon M. *The Making of a Christian Taliban in Ukraine*. *The Intercept*. URL: <https://theintercept.com/2015/03/18/ukraine-part-3/> (date of access: 28.04.2023).
103. Mudde C. *The ideology of the extreme right*. Manchester : Manchester Univ. Press, 2002. 212 p. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-muddethe_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1 (date of access: 27.04.2023).

104. Smith A.D. Nationalism. Theory, ideology, History. 2nd ed. Cambridge : Polity Press, 2010. 209 p. URL: <https://dokumen.pub/nationalism-theory-ideology-history-2nd-ed-0745651275-9780745651279.html> (date of access: 27.04.2023).
105. Ukrinform. Начальник штабу Української добровольчої армії: ми сильні, як ніколи. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3405712-nacalnik-stabu-ukrainskoi-dobrovolcoi-armii-mi-silni-ak-nikoli.html> (дата звернення: 27.04.2023).
106. Umland, A., & Tarasiuk, T. (2021). Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. (Illiberalism Studies Program Working Papers, 8). Washington: George Washington University, Institute for European, Russian, and Eurasian Studies (IERES). P. 1-61. URL: <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/75396/ssoar-2021-umland-et-al-Unexpected-Friendships-Cooperation-of-Ukrainian.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2021-umland-et-al-Unexpected-Friendships-Cooperation-of-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 27.04.2023).
107. XXX З'їзд ВО «Свобода» - ВО «Свобода». ВО «Свобода». URL: <https://svoboda.org.ua/media/videos/12322-revision-v1/12753/>
108. 19 лютого відбулись збори Проводу Добровольчого Руху ОУН. | Добровольчий Рух ОУН. *Добровольчий Рух ОУН*. URL: <https://oun.org.ua/19-lyutogo-vidbulys-zbory-provodu-dobrovolchogo-ruhu-oun/> (дата звернення: 27.04.2023).
109. 3-тя окрема штурмова бригада. URL: <https://goazov.com.ua/> (дата звернення: 27.04.2023).
110. 3-тя окрема штурмова бригада. Тепер офіційно. *Facebook*. URL: <https://t.me/ab3army/2094> (дата звернення: 27.04.2023).

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Збройні формування українських крайніх правих під час війни з Росією»

Студент: Баженов Олексій Едуардович

Рік навчання, факультет: 4 рік навчання, факультет соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Гарань О.В.

Рецензент: кандидат політичних наук Дешко Т.В.

Захищена “ ___ ” _____ 20__ р.

Короткий зміст роботи

У роботі описаний ступінь наукової розробки феномену ідеології крайніх правих дослідниками. Описана історія крайніх правих збройних формувань під час війни з Росією до повномасштабного російського вторгнення та після нього, встановлена періодизація їхньої діяльності. Проведений аналіз таких підрозділів, зроблена їх класифікація за ознаками того, в якому статусі дані збройні формування виникли та з якою політичною організацією чи рухом були чи продовжують бути пов'язані. Опрацьована тема інтеграції нерегулярних крайніх правих бойових одиниць у регулярні силові структури. Визначено ідеологічні погляди крайніх правих збройних формувань та афілійованих з ними політичних організацій, описані ідеологічні трансформації, які відбулись з окремими підрозділами.